

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI
FELSEFE BİLİM DALI

**ÇEVRE SORUNLARI KARŞISINDA İNSANIN
KONUMU: SEYYİD HÜSEYİN NASR ÖRNEĞİ**

ALİ GÜNEY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. BİLAL KUŞPINAR

KONYA-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ali GÜNEY		
	Numarası	158101011006		
	Ana Bilim /BilimDalı	Felsefe Ana Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Çevre Sorunları Karşısında İnsanın Konumu: Seyyid Hüseyin Nasr Örneği			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ali GÜNEY

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	ALİ GÜNEY
	Numarası	158101011006
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Bilal KURPINAR
	Tezin Adı	Genre Sorunları Karşısında İnsanın Konumu: Seyyid Hüseyin Nasr Örneği

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan başlıklı bu çalışma 24/09/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Bilal KURPINAR	
2	Dr. Öğr. Üyesi	Hacı KAYA	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Yurdagül ADANACI	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ali GÜNEY		
	Numarası	158101011006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe Ana Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Bilal Kuşpınar		
Tezin Adı	Çevre Sorunları Karşısında İnsanın Konumu: Seyyid Hüseyin Nasr Örneği			

Çevre sorunları fen bilimleri/mühendislik disiplini altında ele alınsa da toplumun her kesimini ilgilendirmektedir. Çevre üzerine düşünsel etkinlikler, bireysel tutumlardan toplumsal hareketlere kadar uzanan geniş bir çerçeveyi kapsamaktadır. Bu çalışmada, insanın çevre sorunları karşısında konumu ele alınacaktır. Bu konuda çalışmaları ile öne çıkan ve düşünce sistemleri ile etki alanı geniş olduğu düşünülen Seyyid Hüseyin Nasr'ın görüşleri değerlendirilecektir.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN KONYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	Ali GÜNEY		
	Student Number	158101011006		
	Department	Philosophy		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☒	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	☐	
	Supervisor	Prof. Dr. Bilal Kuşpınar		
Title of the Thesis/Dissertation	The Position of Human in the Face of Environmental Problems: The Case of Seyyed Hossein Nasr			

Although environmental problems are tackled under the science/engineering disciplines, they concern all segments of society. Intellectual activities on the environmental issues cover a wide range from individual attitudes to social movements. In this study, the position of the human in the face of environmental problems will be examined. Seyyed Hossein Nasr's perspectives, which are substantial ideas relating to this topic, will be used and evaluated for the examination of this study.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	iv
ÖNSÖZ	v
GİRİŞ	1
1.ÇEVRE KAVRAMI ve ÇEVRE SORUNLARI	7
1.1.Çevrenin Biyolojik Önemi	10
1.2.Çevrenin Ekonomik Önemi.....	11
1.3.Çevre ve İnsan.....	13
1.3.1.Mekanik Görüş	15
1.3.2.Ekolojik Görüş.....	15
1.4.Çevre Sorunları	15
2.SEYYİD HÜSEYİN NASR'IN ÇEVRE GÖRÜŞLERİ	19
2.1.Bir Teorisyen Olarak Seyyid Hüseyin Nasr.....	19
2.2. Seyyid Hüseyin Nasr'a Göre Çevre, Doğa ve İnsan	22
3.KARŞILAŞMALAR VE KESİŞMELER	35
SONUÇ.....	52
KAYNAKÇA.....	55
ÖZGEÇMİŞ	64

ÖNSÖZ

Ülkemizde yapılan çevre felsefesi çalışmalarına *mütevazı bir katkı* sunmayı amaçlayan bu çalışmada, Seyyid Hüseyin Nasr'ın görüşleri üzerinden çevre sorunları karşısında insanın konumuna düşünsel bir zeminde bakmaya gayret ettim. Fen bilimleri alanında lisans eğitimi almış biri olarak felsefe alanında çalışmak ufuk açıcı bir deneyim oldu. Bu süreçte desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Bilal Kuşpınar hocama, birikim ile okumalarımı zenginleştiren Dr. Hacı Kaya hocama, Abdullah Kasay'a, ayrıca tez çalışmalarım esnasında bilgi ve deneyimlerinden yararlandığım felsefe bölümünün değerli öğretim üyelerine teşekkür ederim. Okuma yolculuğumun şahidi, büyük emeklerini asla ödeyemeyeceğim annemi ve babamı anmasam olmaz. Sağ olsunlar.

Kıymetli eşim Emine'ye ve kızım Yaren İdil'e ayrıca teşekkür etmek isterim. Hep yanımdaydılar.

Ali GÜNEY

GİRİŞ

Çevre, varlığın yer aldığı ortamdır. Bir kavram olarak çevre, gündelik hayattan bilim disiplinlerine birçok alanda kullanılmaktadır. Doğal çevre de insanın şekillendirmediği aksine hazır bulunduğu, canlıların yer aldığı ortam ve etkileşim içinde buldukları faktörlerin hepsini kapsamaktadır. Bir alandaki tüm canlı ve cansız varlıklar ile bunlar arasındaki karşılıklı ilişkilerin oluşturduğu sisteme ekosistem denilmektedir. Ekoloji ise canlı türlerini doğal ortam ile etkileşimi bağlamında inceler (Ardoğan, 2019, sy. 264). Çevre sorunları ise fen bilimleri/mühendislik disiplini altında ele alınmaktadır. Çevre sorunlarının dünya üzerinde yaygınlaşması, sonuçlarının insanoğlunun yaşamını doğrudan etkilemesi sebebiyle filozofların da eğildiği alanlardan biri olmasına sebep olmuştur. Toplumun her kesimini ilgilendiren bir konu olduğundan çevre sorunları üzerinde düşünsel etkinlikler, tartışmalar süregelmiştir. Bu çalışmada, çevre sorunları karşısında insanın düşünsel konumu irdelenmeye çalışılacaktır. Çevre sorunlarını temel almasının sebebi, düşünsel tartışmaların bu başlık üzerinden ilerlemesidir. Teknolojinin etkisi, artan dünya nüfusu, tüketim kültürünün yaygınlaşması vb. gibi birçok değişken ele alınırken çevre sorunları gündeme gelebilmektedir. Çevre içerisinde birçok unsur yer alır. Canlı organizmaların yanı sıra cansız varlıklar da çevrenin kapsamındadır. Canlı organizmalar ve cansız varlıklar çevre içerisinde birbiriyle sürekli etkileşim içerisindedir. Canlı yapıların içerisinde insanın çevre içerisindeki konumu önemli bir yer tutar. İnsan faaliyetlerinin çevre üzerindeki izleri, çevrenin insana etkisi anlamlandırmaya muhtaç bir konu olarak dikkat çeker. İnsan, çevreye bakarken, hareketlerini sergilerken farklı tutumlara sahip olmuştur. Çevreye hâkim olma dürtüsüyle zarar veren bakış açısının yanı sıra uyum içerisinde olmanın da değer gördüğü görüşlere sahip olduğu gözlenmiştir. Bu ilişkiden doğan çevre sorunları, yine dikkat çekmek gerekir ki, bütün bir organizasyonun yanı sıra insana da zarar vermektedir.

Ekolojik bir kriz dönemine dair getirilen çözüm önerileri teknik faaliyetleri kapsasa da konuyla ilgili düşünsel hareketlerin gerekliliği bir o kadar önemlidir. Toplumun yön bulmasında, karar almasında filozofların uğraş alanları değerli bir rehber olacaktır. Bu noktada Seyyid Hüseyin Nasr'ın çevre ile ilgili görüşlerine

odaklanmak ve filozofun dūşünsel uğraşlarını anlamak için yetişmiş olduğu kavramsal zeminler anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu sayede çevre sorunlarına ilişkin anlayışları oluşturan dūşünsel yelpaze genişletilmek istenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde çevre kavramı, ekoloji felsefesi, ekoloji kökenli dūşünsel hareketlerin tarihi, çevre sorunları ele alınacaktır. Yanı sıra, ekolojik bir krizin örnekleminde yer alan çevre sorunları anlatılacaktır. Çevre ve çevre sorunları üzerinden gelenekselci ekol temsilcilerinden S.Hüseyin Nasr'ın çevre ve sorunlarına karşı duruşları/tutumları ele alınmaya çalışılacaktır. Çevre hareketlerine gösterilen tepkiler farklı kültürlerde nasıl temsil ediliyor? Genel anlamıyla doğu ve batı dünyasından konuya nasıl bakılıyor? Çevreye dair felsefi metaforlarımızın farklılığı uygulamada bakışımızı nasıl etkiliyor? Kapitalist bir düzende çevreyi nasıl koruyacağız? Bilimin değerinin tartışıldığı bir zamanda çevre sorunlarının çözümü için bilimsel öneriler ne kadar objektif olabilir? Artan nüfusa göre ihtiyaçlarımız da artıyor ise ekoloji stratejilerimiz nasıl olacak? Farklı görünen temsillerin benzerlikleri nelerdir? gibi soruların tartışılacağı çalışmamda, S.Hüseyin Nasr'ın doğuyu, batılı olmayanı temsil ettiğini varsayıyorum. Çalışmamın temel sınırlılığı olarak bunu belirtmem gerekmektedir. Yukarda andığım soruların S. Hüseyin Nasr bağlamında tartışılmasının önemi, filozofun bütün dünyayı ilgilendiren çevre sorunlarına karşı insanın hangi konumda olacağına dair önerilerini açıklama, böylece ekoloji ile ilgili tartışmada yeni bir bakış kazandırma hedeflenmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde S.Hüseyin Nasr'ın çevre ve çevre sorunlarına bakışı ele alınmıştır. Yanı sıra S.Hüseyin Nasr'ın fikirlerini oluşturan kavramsal zemin incelenmeye gayret edilmiştir. Bu doğrultuda Gelenekselci Ekol'ün; René Guénon, Frithjof Schuon, William Chittick gibi önemli temsilcilerinin yaşamlarına ve üretimlerine değinilerek, bu filozofların fikirleri çerçevesinde ele alınan temel kavramlar ve görüşler incelenmeye çalışılmıştır.

Günümüz bilim felsefesi tartışmalarında sıkça yer bulan ekoloji üzerine düşünceler, bilimin "hayatımızı kurtardığına" ilişkin modern kanaatin değışmesi üzerinden yeni bir alana evrilmiştir. Bilimin sonuçlarının ortaya çıkardığı bazı hadiseler, bilimin kapitalist üretim sisteminin bir aracına dönüşmesi hali, bilimin, ekoloji tartışmaları üzerinden ele alınmasına sebep olmuştur. Bilginin kolay

erişilebilir olması, sosyal medya araçlarının yaygınlaşması ve bilginin ediniminde yüksek bir işleve sahip olması bilime dair görüşlerin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Ekoloji tartışmaları da bilimin başına gelen bu durumdan etkilenmektedir. Bilimin hatta ekleyelim teknolojinin iyi-kötü, değerli-değersiz yönündeki tartışmaları ekolojik krizin varlığından doğrudan ilişkilidir. Mevsim başlangıçlarının değişmesi, küresel ısınmanın toplumu doğrudan etkileyen kimi sonuçları, belleğin alıştığı şema ilerlemelerini bozduğu için insanlar modern bilim ve teknoloji çıktılarını sorgulamaya ve tepkisel bir duruş sergilemeye başlamıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde çevrenin düşünsel alanda tartışıldığı karşılaşmalar, kesişmeler başlığında insanoğlunun anlam kurma-verme ilişkisi çevreye yüklediği anlam göz önüne alınarak ele alınmıştır. Bu hususta insanoğlunun çeşitli safhalardan geçtiğini söylemek mümkün olacaktır.

Sanayileşmenin oluşturduğu kirlenme, aşırı nüfus artışı, modern tıbbın yarattığı tartışmalar (Deli Dana hastalığı vb.) (Myerson, 2004, s.51) çevre sorunlarına karşı olan ilgiyi artırmaktadır. Bireysel tutumlardan sosyal hareketlere kadar uzanan geniş bir çerçeveyi kapsayan bu konuda çalışmaları ile öne çıkan ve düşünce sistemleri ile etki alanı geniş olduğu düşünülen Seyyid Hüseyin Nasr'ın görüşlerinin değerlendirilmesi bu sebeple önemlidir.

Çevreye zarar vermenin makul görüldüğü anlayışların bir sınıra sahip olmadan sürekli tüketerek ilerlemesi teknolojik gelişmelerin de etkisiyle günden güne artmaktadır. Çevresini anlamak üzere keşfetmeye yönelen insanoğlunun merak duygusu, teknolojik gelişmelerin önünü açsa da üretilen teknolojilerin kullanım biçimi, doğaya söz geçirme, üstün olma dürtüsü çevre sorunlarını ele almada karşımıza çıkan psiko-sosyal yaklaşım sorunlarını oluşturmaktadır.

İnsanoğlunun hayatını kolaylaştıran alet ve nesnelerin tümünü teknoloji olarak düşünebiliriz. Günümüzde teknoloji dediğimizde genellikle elektronik unsurlar aklımıza gelse de bugünün teknolojisini hazırlayan aşamalarda insanoğlu doğayla çeşitli *uğraş*lara girişmiştir. Egemen olma, doğayı yenme dürtüsü insanoğlunun antropolojik bir gereksinimi olduğu düşünülebilir ancak teknolojiler geliştikçe yaşam daha kolay biçimlere dönüştükçe insanoğlu çevresini korumayı

değil ne yazık ki yok etmeyi, hatta bu konu üzerinde çokça durmamayı önemser hale gelmiştir. Çevre sorunları olarak birçok alanı ilgilendiren bu konu üzerinde düşünmek, gündemimize almak sınırlı sayıda insanın özverisi ile olmaktadır. Sahip olunan kaynakların insana hizmet etmesi gerektiği düşüncesinden hareketle, başlangıç noktasını Sanayi Devrimi'ne götürebileceğimiz bu anlayış, tüketmenin insanoğlunun ana hedefi haline gelmesinden sonra vahşi olarak adlandırabileceğimiz bir tutumla, doğayı ve barındırdığı öğeleri faydası uğruna kullanmayı esas kılmıştır.

Çevrenin “sorunlarla” gündeme gelmesinde yaşamı doğrudan etkileyen faktörlerin olduğu açıktır. Nesli tükenmekte olan bir canlı, tahrip edilen orman alanları bir kesimi ilgilendiriyor gözükmese de özellikle artan nüfus ile birlikte tarım alanlarının büyüklüğü değişirse hatta azalsa da nüfus için daha çok gıdaya ihtiyaç olması, doğal kaynak rezervlerinin azalmaya başlaması gibi birçok neden belirtilebilir. İnsanoğlunun “tüketme hevesi” doğayla olan ilişkisinde anahtar kavramlardan birisi olarak düşünülmektedir. Doğal yollarla binlerce yılda gerçekleşebilecek hadiseler insanoğlunun etkisiyle (üretim, satış vb. etkenlerin dürtüsüyle) birkaç yılda gerçekleşiyor hale gelmiştir. Bu da doğanın dengesini bozmuştur. Doğanın kendini düzelterek, dengeyi sağlamasına imkân vermeden kirlilik artışı devam etmiş, süreç daha da zor bir hal almıştır. Eklemek gerekirse, tüketimin doğal bir sonucu olarak atıklar yeni ve ciddi bir sorun olarak insanoğlunun karşısına çıkmaktadır. İnsanoğlunun çevrede oluşturduğu bu sorunlar, yalnızca kendisini değil, çevre içerisinde bulunan bütün unsurları da etkilemektedir. Canlı ve cansız bütün unsurların hayat alanlarında bir değişiklik, bir olumsuzluk meydana gelmektedir. Öyleyse, insan – çevre ilişkisinin ve bu ilişkide insanoğluna ait tutumun önemli bir işleve sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir. Değnilmesi gereken bir konu da “köye dönüş” kavramı çok sık kullanılan bir kavramdır. Şöyle ki, bu kavram, sosyoloji disiplini çalışma alanlarında karşımıza çıkan şehirleşme konusu ile gündeme gelmektedir. İnsanoğlu modern hayatın yoğun unsurlarından yorulmuş ve köye bir dönüş yolculuğuna geçmiştir. Dünya üzerinde ciddi bir karşılığı bulunan bu oluşumun çalışmamızı ilgilendiren yanı, çevreyle ilgili unsurları ön plana alarak, doğaya olan bakış açısını değiştirerek yaklaşan, hareket eden insanın tutumudur. Doğanın kaybolmakta olduğunu görerek yeni bir anlayış sunmaktadır. Yaşama

biçimi olarak daha azla yetinmeyi öğütleyerek ilerleyen bu yapıda doğa, hâkim olunması gereken bir yapı konumundan, sevecen, yaşamı değerli kılan bir forma bürünmektedir. Köye dönüş, modern insanın tepkilerinden birisidir. Şehirleşmenin geldiği noktaya, hayatın kapitalle ilgili değişkenlerine yönelik bireysel bir mücadeledir. Bu noktaya bir tepki olarak köye dönmek, insanoğlunun özüne, başlangıca dönmesi olarak okunabilir.

Çevre sorunlarının gündeme gelmesi, ozon tabakasının delinmesi, küresel ısınma gibi konu başlıklarıyla olmuştur. Bu sorunlar insanoğlunun çevre içerisinde bulunan bütün yapıları olumsuz etkilemesinin yanı sıra, doğal kaynakların azalması sebebiyle, dünya ekonomik sistemi içerisinde büyük bir öneme sahip hale gelmiştir. Tüketimin artması meselesi haliyle üretim aşamalarını akla getirmektedir. Yüksek bir üretim gücüne sahip olan ekonomik sistem, çevrede görülen bu sorunların daha da çoğalmasına sebebiyet vermektedir.

Bilimsel ve teknolojik gelişmeler ülkeler arasındaki rekabetin artmasına sebep olmaktadır. İktisadi kalkınmanın temel yatırım araçlarından biri olarak "insan" bilginim sahibi, üreticisi" görülmektedir. Teknolojik gelişme ve sanayileşmenin daha az maliyetle daha çok üretmek amacına hizmet etmek için kurgulanmasının doğanın kirlenmesinde önemli bir fonksiyonu olduğunu herkes kabul etmektedir (Görmez, 2018, s.17).

Bilimsel süreçlere ve düşünme yöntemine sahip bireyler toplumsal kalkınmanın sağlanmasında değerli roller üstlenirler. Bununla birlikte bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yaşadığımız dünyayı daha da güzelleştirmesi doğal olarak beklenmektedir. Ne yazık ki, çevreye dair bir farkındalık çevreye karşı bir hassasiyet konusunda duyarsızlık ortak bir kanı olarak akla gelmektedir. Çevre sorunları hakkında görüşler belirtmek, bir fikre sahip olmak elbette mümkündür. Ama bu bilginin kaynağı, nasıl elde edildiği önemlidir. Çevre bilinci ile ilgili, hem küresel ölçekte hem de ülkemizde çevre farkındalığı olan bireylere gereksinim duyulmaktadır. Ekoloji çalışmalarında disiplinler arası çalışmaların vazgeçilmezliğinin altını çizen akımlar belirtiliyor (Döner ve diğ.2016, s.3.). Yanı sıra ekoloji çalışmalarında çok yönlü bir bakışın, konunun analizinde yeni imkanlar

sağlayacağına inanılmaktadır. Karşılaştırma sayesinde konunun bütün bir şekilde ele alınması hedeflenmektedir.

1.ÇEVRE KAVRAMI ve ÇEVRE SORUNLARI

Çevre konusu, hem ülkemiz hem de diğer ülkeler için önemli bir uğraş alanıdır. Çevresiyle birlikte yaşayan insanoğlu, olası bir kirlilik yahut sorun söz konusu olursa çevreden birincil etkilenecek unsurlar arasındadır. Bu doğrultuda çevre ile ilgili çokça bilimsel çalışma yapılmasına rağmen, çevre bilincinin genç kuşaklara kazandırılması, toplumsal bir çevre duyarlılığının oluşturulması, çevre farkındalığının oluşması için çevre eğitimi daha önemli bir hal almaktadır. Düşünsel tartışmalar sayesinde çevre ile ilgili bakış zenginliğinin yanı sıra, insanoğlunun çevre ile ilgili yaklaşımlarının oluşmasında düşünsel bir temele ihtiyaç vardır.

Mühendislikten sosyal bilimlere uzanan birçok alanı etkileşim kümesinde bulunduran çevre disiplini, insanı odağına aldığından yaşamın devamı açısından ve araştırma-çalışma alanı bakımından geniş bir kavramdır. En genel tanımıyla çevre, canlı ve cansız varlıkların bir arada oluşturduğu ilişkiler ağını ifade eder. Canlı varlıkların yaşamlarını sürdürebilmesi, cansız varlıklarla ardıllı bir şekilde ilerleyen etki düzeyleri ekosistem olarak isimlendirilir (Dağdemir, 2015, s.24).

Bazı kaynaklarda çevre ve ekosistem ifadelerinin, birbirinin anlamlarını karşılayacak nitelikte beraber yer almasının doğru olmadığı eklemek gerekiyor (Görmez, 2018, s.46).

Bir başka tanımlamaya göre çevre; toplumsal yapıyı oluşturan bireylerin veya bir bütün olarak toplumun, fiziksel, biyolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel yönden yaşamına etki eden bütün etkenleri ifade etmektedir (Durman ve Önder, 2015, s.30; akt: Algül, 2016,s.14).Ekosistemin en üst ölçeği Yerküre, kendi kendini düzenleyen bir gezegendir. Çevresinde atmosfer bulunmaktadır. Bu yapı ise litosfer, hidrosfer, biosfer gibi katmanlardan oluşur. Tekeli, Ataöv, 2017, s.66).

Ernst Heackel tarafından eski Yunanca'dan gelen ev, barınak, korunak, yuva anlamına gelen oikos bilimi olarak isimlendirilen ekoloji, günümüzde birçok bilim dalının üzerinde yoğunlaştığı, yayınlar geliştirdiği disiplinler arası bir araştırma alanı olmuştur (Reyhan,2018, s.333).

Çevre bilimine göre çevre; doğal ve yapay çevre olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Doğal çevre; doğanın kendi gücü ve etkileri dâhilinde meydana

getirdiği ve oluşum s¼recinde insanoğlunun katkılarda ve etkilerde bulunmadığı çevre olarak açıklanabilir. Yapay çevre ise; insanoğlunun kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla doğal kaynakları tüketmesi, teknolojiler yaratarak ekonomik değere sahip ¼r¼nler oluşturması, ekonomik bağlamda değerli olan bu ¼r¼nlerin ¼retimi ve t¼ketimi sonucu ortaya ¼ıkan atıklar ile de doğal ¼evrenin b¼nyesinde oluşturduğu değişiklikler sonucu ortaya ¼ıkan çevre olarak açıklanabilir (Keleş, Hamamcı ve ¼oban, 2015, s.21; akt: Alg¼l, 2016,s.15).

Literat¼rde doğal ¼evrenin canlı ve cansız çevre olarak iki başlıkta ele alındığı s¼ylenebilir. Mikroorganizmalar, bitkiler, hayvanlar canlı doğal ¼evrenin alt unsurlarıdır. Toprak, su, madenler gibi bir ¼ok diğer unsur da cansız doğal ¼evreyi oluşturmaktadır (Keleş vd., 2015, s.22).

İnsanoğlunun, i¼inde bulunduğu çevre i¼erisinde konumu tartışılagelmiştir. Çevre konusu ele alınırken bir uyumdan ziyade tek y¼nl¼ bir değerlendirmenin yapıldığı s¼ylemek yanlış olmaz. ¼evrenin her y¼n¼yle ele alınması fikri g¼n¼m¼zde artık yaygınlaşmıştır. Çevre duyarlılığı olan bireylerin varlığı, toplumsal krizleri ¼nlemede ne denli etkili olur, sorusunun yanında ¼evreci yaklaşımların g¼ndemi daha ¼ok etkilediğini, sorunların dar bir ¼evreden ¼ıkıp yayılmaya başladığını ve tartışmaların insan-¼evre ilişkisi bağlamında korumacı bir inançla olaylara yaklaşıldığını belirtebiliriz (Uşak, 2015,s.4). ¼evrenin tek bir ortamdan oluşmaması ve bir¼ok ortamı b¼nyesinde barındırmasından kaynaklı olarak, ¼evrenin ¼nemini tek bir başlık altında anlatmak yeterli olmayacaktır. Bu sebeple ¼evrenin ¼nemi; biyolojik, ekonomik, insani ve k¼lt¼rel-turistik olmak ¼zere d¼rt alt başlık şeklinde ele alınacaktır.

Bu noktada ¼evrenin ¼ok y¼nl¼ ¼nemi, toplumların s¼rd¼r¼lebilir şekilde kalkınmasının ¼evresel s¼rd¼r¼lebilirliđin sağlanması ile beraber m¼mk¼n olabileceğine işaret edecek olup ¼evrenin s¼rd¼r¼lebilir kalkınmadaki rol¼n¼ idrak etmeye yardımcı olacaktır. Fakat tekrar hatırlatmak gerekir ki, burada savunulan kanı ¼evrenin ve ¼evresel s¼rd¼r¼lebilirliđin toplumların s¼rd¼r¼lebilir kalkınması i¼in yeterliliği değil, gerekliliğidir (Kuşat, 2013, s.4899).

Hemen herkes içinde yaşadığımız doğal ortamda, ciddi bir bozulma olduğu noktasında hemfikir (Wallerstein, 2016, s. 90). Wallerstein belirlemesini bir adım ileri götürerek, bugün karşı karşıya olduğumuz çevre açmazlarını kapitalist ekonomi içerisinde yaşamamıza bağlı olarak değerlendirir (Wallerstein, 2016, s. 95). İnsanların doğayı ve diğer canlıları anlamak için, topladığı bilgilere güvendiğini belirten Özer'e göre (2019), etkileşimin belirli bir amaçla gerçekleştiğini vurgular (Özer, 2019, s.45).

İnsanın kültür üretebilme kapasitesi ona ekosistem üzerinde denetleyici bir konum kazandırmaktadır. İnsan doğadan istemlerini sürekli olarak artırmakta ve kaynakların yerini değiştirebilme teknolojisi geliştirmektedir. Bu durum, insanın etkinlikte bulunduğu çevreleri bozması ve kirletmesi ile sonuçlanmaktadır (Tekeli ,Ataöv, 2017, s.62).

Çevre felsefesi, çevre durumlarının güdülediği ya da uyardığı reflektif bir düşünüş ve onun ürünleridir. Çevre sorunlarına felsefi ilginin başlangıçları 1960'lı yıllara götürülebilir. Nüfus artışıdaki hız, beslenme sorunu, ekonomik büyüme ideallerinin gerçekleşmemesi, doğanın büyümeye sınır koyduğu ileri sürülen zamanlardır. Nüfus artışı bağlamında felsefi etik sorunlar gündeme gelmiştir. Zengin ülkeler yoksul ülkelere yardım yapmalı mı? Zenginler yardım etmeye ahlaksal bakımdan yükümlü müdür? Bu sorular çevre felsefesine olan ilgiyi artırmıştır. 1960'lı yılların sonlarında "çevre sorunlarının asıl nedeni kültürel" hipotezi yaygınlaşmıştır. Ünder' in aktardığına göre, Lynn White, "The Roots of Our Ecological Crisis" isimli makalesinde çevre sorunlarını Batı dünyasının metafizik öğelerine işaret ederek açıklamaktadır (White,1967, akt: Ünder, 1996, s.14).

Kahraman'ın ifade ettiği üzere, insanın doğa üzerinde egemenliğini kaybettiğini bu egemenliği kazanmak için yeni bir doğal felsefesini araç olarak kullanmak gerekmektedir (Kahraman,2016,s.66).

Çevrecilik önce bir iman ve hikmet olarak benimsenmeli ve özümsemeli ve bir ahlak ilkesine dönüştürülmelidir. Çevrecilik sadece zarar vermemeyi değil, ıslah etmeyi güzelleştirmeyi de kapsar (Yeniçeri, 2014, s.60).

Ekleme gerekirse “çevre felsefesi” denilince 1970’li yıllarda ana yönelimleri belirginleşen, çevre sorunlarının uyardığı çevre üstüne felsefi yorumlar kast edilmektedir. Doğayı ve insan-doğa ilişkilerini konu alan düşünceler insanlık tarihi kadar eskidir. Bu bağlamda çalışmamızda çevre felsefesi ifadelerimizde özel bir alanın kastedilmediğini belirtmek gerekebilir.

1.1.Çevrenin Biyolojik Önemi

Çevrenin biyolojik yönü doğrudan biyolojik çeşitlilik (bitkiler, hayvanlar ve mikroorganizmalar) ile alakalıdır. Elliot Norse ve meslektaşları tarafından literatüre kazandırılan biyolojik çeşitlilik kavramı; bitkiler, hayvanlar ve mikroorganizmaların değişkenliğini, yaşadıkları veya dâhil oldukları ortamlarla birbirleriyle olan ilişkilerini açıklamaya yarayan bir kavramdır. Biyolojik çeşitlilik üç unsurdan meydana gelmekte olup bunlar; tür çeşitliliği, genetik çeşitlilik ve ekosistem çeşitliliğidir (Darçın ve Güçlü, 2015,s.151). Dünyadaki biyolojik çeşitliliğin 11 Milyonun üzerinde seyrettiği düşünülmektedir. Fakat bu rakamın sadece 1,9 Milyonluk kısmı çeşitli çalışmalarla tanımlanarak kayıt altına alınmıştır. Söz konusu bu rakam çok hücreli canlıları kapsamakta olup, tek hücreli canlılar bu rakama dâhil edilmemiştir (Barlas, 2013,s.18).

Modern bilimin etkinliği toplumda somut iyileşmeler sağlamış ve bilime olan güven üst düzeye çıkmıştır. Bilimin toplumsal zeminde yayılmaya, pratik sorunlara cevap vermeye başlaması düşünsel yapının da konumunu etkilemiştir (Kahraman,2016, s.156).

Dünya yüzeyinde yaşamın devam edebilmesinin en büyük koşulu, her türden canlının aynı zaman diliminde var olabilmesidir. Çünkü bir canlı türünün yaşamını sürdürmesi başka bir canlı türünün varlığına bağlıdır. Bunun ana nedeni, gıda zinciridir. Yani, bir canlı başka bir canlıyı gıda olarak kullanarak hayatına devam edebilmektedir. Türlerin birbirlerini gıda olarak kullanmasının dışında aralarında başka bir ilişki de söz konusudur. Bu da, bir canlının hayatta kalabilmek için başka bir canlıdan yararlanmasıdır. Bu duruma örnek vermek gerekirse, solunum yapan veya solunum yapmak zorunda olan canlıların var olabilmesi için bitkilerin fotosentez yapmasına ihtiyaç duymalarıdır (Durman ve Önder, 201, s.30).

Biyolojik çeşitlilik ve insanoğlu arasında da sürekli ve ikame edilemez bir ilişki söz konusudur. İnsanoğlunun günümüzde ve gelecekte var olabilmesi biyolojik çeşitliliğin durumuna bağlıdır (Keleş vd., 2015,s.22). Bunun nedeni, Barlas'ın (2013) işaret ettiği şekliyle, gıda zincirinin içinde yer alan insanoğlunun barınma, giyinme, beslenme ve ilaç gibi temel ihtiyaçlarını bitki, hayvan ve mikroorganizmalardan karşılamasıdır (Darçın ve Güçlü, 2015,s.152). Dolayısıyla, biyolojik çeşitlilik insan refahına direkt olarak etki etmektedir. İnsanoğlu farkında olmasa bile günlük hayatında bitki, hayvan ve mikroorganizma kaynaklı birçok madde ile iç içedir (Keleş vd., 2015, s.24).

Biyolojik çeşitlilik, insanoğlunun etkisiyle bir tehlike dönemi yaşamaktadır. Besin zinciri içerisinde oluşan kayıplar – dengenin bozulması, neslin tükenmesi vb.- insanoğlunu açlıkla mücadele gibi ciddi bir konuyla karşı karşıya bırakmaktadır. Çevrede yer alan bütün yapıların (canlı-cansız varlıklar) bir denge içerisinde yaşaması dünyanın sürdürülebilirliği açısından büyük bir değer taşımaktadır (Darçın ve Güçlü, 2015,s.154).

1.2.Çevrenin Ekonomik Önemi

Çevre ve ekonomi bağlamındaki ilişki iki büyük çaplı değişim ile birlikte ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, Milat' tan önce 8. Binyılda gerçekleştirilen tarım devrimidir. Tarım devrimiyle beraber daha önceleri avcılık ve toplayıcılık faaliyetlerinde bulunan toplumlar, çiftçilik ve çobancılık faaliyetlerinde bulunan toplumlar haline gelmiştir. İkincisi ise, 18. Yüzyılda gerçekleştirilen sanayi devrimidir. Sanayi devrimiyle beraber tarımcılık faaliyetlerinde bulunan toplumlar, tarımcılık faaliyetlerini azaltarak sanayileşme eğilimiyle beraber mal ve hizmet üretmeye yoğunlaşmışlardır. Bu iki köklü değişimi takiben çevre ve ekonomi arasındaki etkileşimi arttıran bir başka olay da dünya enerji ihtiyacını gidermek üzere cansız çevrede bulunan fosil yakıt kaynaklarının tüketilmesidir. Fosil yakıt kullanımıyla, ekonominin çevresel kaynaklara olan bağımlılığı önemli derecede artmıştır (Özerkmen, 2002; akt: Dağdemir, 2015,s.30). Yine bir başka nokta, dünya nüfusunun giderek artması beraberinde ihtiyaçları arttırmış, bu durum da daha fazla çevresel kaynak kullanma gereğini doğurarak ekonominin çevreye bağımlılığını arttırmıştır (Akyüz, 2015, s.428).

Çevre ve ekonomik sistem arasındaki en önemli ilişki, mal ve hizmet üretiminde ihtiyaç duyulan kaynakların, canlı ve cansız doğal kaynaklardan meydana gelen çevresel ortamdaki tahsis edilmesidir (Dağdemir, 2015,s.34). Zira insan ihtiyaçları ancak doğal kaynakların da bir faktör olduğu üretim sürecinin tamamlanması sonucu ortaya çıkan mal ve hizmetlerle karşılanabilmektedir. Dolayısıyla, canlı ve cansız doğal kaynaklardan oluşan çevrenin ekonomiyle alakalı en büyük özelliği üretim sürecinde bir üretim faktörü yani girdi olmasıdır. Çevrenin ekonomiyle bir başka ilişkisi, üretim ve tüketim sonucu ortaya çıkan atıkların bırakıldığı ortam olmasıdır (Durman ve Önder, 2015,s.33). Tüm bunlardan hareketle çevre, hem mal olarak (hava, su, toprak, kereste gibi) hem de hizmet olarak (polenleri yayması, selleri kontrol etmesi ve atıkları özümsemesi gibi) sunduklarıyla önemli bir ekonomik aktör niteliğindedir. Çevrenin söz konusu ekonomik önemine rağmen, BM' nin 2005 Bin Yıl Ekosistem Değerlendirmesi (Millennium Ecosystem Assessment)' ne göre, yeryüzünde bulunan 24 ekosistemin % 60'ının hasara uğradığı, bozulduğu, sürdürülemez hale geldiği ve dolayısıyla doğal sermayenin ihmal edildiği ortaya çıkmıştır (Auth vd., 2015, s.50).

Çevre kirliliğinin sebebi nedir? Bu soru ilginçtir ki, insanoğlunun ihtiyaçlarını karşılamak adına yapmış olduğu üretim faaliyetleriyle ilişkilendirilir. İnsanoğlu yaşamını sürdürmek için faaliyetlerde bulunur ve sonucunda çevreyi kirletir. Bu durum da bir taraftan doğal kaynakların miktarını azaltırken, diğer taraftan artan üretim ve tüketim neticesinde çevreye bırakılan katı, sıvı atık, zararlı gazlar ve zararlı ışınları arttırmaktadır (Ulucak ve Erdem, 2012, s.91).

Çevrede görülen kirliliğin üst sınırlara ulaşması, ekonomi disiplini açısından da önemlidir. Çünkü ortaya çıkan sorunlar, uzun vadede ekonominin yavaşlamasına hatta durmasına sebep olacak kadar büyük etkilere sahip olabilir. Kaynakların azalması, üretim biçimlerinin değişmesine sebep olacaktır. İnsanoğlu üretim faaliyet biçimlerini değiştirerek yeni yollarla ihtiyaçlarını karşılayabilmelidir. Toplumların sürdürülebilmesinde, ülkelerin ekonomik kapanlara sıkışmamasında bu konu önem arz etmektedir (Durman ve Önder, 2015, s.47).

Kavram olarak kültür; Oğuz (2011)'un belirttiği gibi, belirli bir toplumu diğer toplumlardan ayıran, geçmiş dönemlerden bu yana farklılaşarak süregelen, kendine has sanatsal yapısı, inanç yapısı, gelenek ve görenekleri, anlayış ve davranış yapısı ile birlikte onun kimliğini meydana getiren yaşayış ve düşünüş biçimini ifade etmektedir (akt: Coşgun, 2012, s.842).

Kültürel çevre ise; tamamı insanoğlu vasıtasıyla ortaya çıkarılmış çevreyi ifade etmektedir. Canlı ve cansız kaynaklardan oluşan çevre, insanoğlunun tarihsel süreç içerisinde oluşturduğu uygarlıkları yansıtan kültürel çevre ile birlikte bir bütün haline gelerek anlam kazanmaktadır. Ayrıca insanoğlunun tarihsel süreç içerisinde oluşturduğu kültürel çevre fiziksel çevrede bulunmaktadır. Dolayısıyla kültürel çevre de, canlı ve cansız çevre gibi kaybedilebilen, tahribata uğrayabilen ve dolayısıyla koruma gerektiren bir çevredir (Keleş v.d., 2015, s.41).

Kültürün ve kültürel çevrenin turizmle iki yönlü bir ilişkisi vardır. Bunlardan ilki, kültürel çevre zenginliğinin turizm faaliyetlerine yol açması ve bu faaliyetleri hızlandırmasıdır. İkincisi ise, kültürel çekicilik dolayısıyla turistlerin ziyaret ettikleri ülkelere olan etkileridir. Bu noktada, turistlerin ziyaret ettikleri ülke ekonomisine bıraktıkları döviz önemli bir ekonomik etkidir. Özellikle ödemeler dengesi açığı veren gelişmekte olan ülkeler için turizm kaynaklı döviz gelirleri fazlasıyla önem teşkil etmektedir. Bu bağlamda da, turizm faaliyetlerinin olumlu etkiler doğurması için ilgi çekici ve zengin bir kültürel çevreye ihtiyaç olduğu çok açıktır (Emekli, 2006, s.53). Bununla birlikte, gelecek nesillerin kültürünü ve tarihini bu alanlarda oluşan tahribatlar sonucu bilmeyecek olması da önemli bir kalkınma sorunudur. Çünkü gelecek nesillerin geçmişini bilmeyecek olması, bu nesillerin kendisine vizyon belirlemesine engel olan büyük bir sorundur (Kuşat, 2013, s.4901). Bu doğrultuda, kültürel mirasın korunup, kuşaklararası aktarımının sağlanması da yine sürdürülebilir kalkınma için önemli bir noktadır (Öztürk, 2007, s.19).

1.3.Çevre ve İnsan

İnsan, yaşamını sürdürdüğü ortam olan çevre ile iki çeşit etkileşimde bulunmaktadır. Hayatta kalabilmek ve bir şeyler üretebilmek için hem çevreyi kullanmakta, hem de yaşamını sürdürme, bir şeyler üretme ve bu ürettiği şeyleri

tüketmesi sonucu çevrede atıklar oluşturmakta, çevrenin de bu atıkları özümsemesini beklemektedir. Bu süreç sonucunda insanoğlu hem çevreyi kullanmakta yani çevreden yararlanmakta hem de gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler sonucu çevreyi etkilere ve/veya değişimlere uğratmaktadır (Durman ve Önder, 2015, s.59). Dolayısıyla, insanoğlu varlığını devam ettirebilmek için çevreye ve çevresel kaynaklara kesintisiz bir şekilde bağlı ve bağımlıdır. Çünkü söylendiği üzere, insanoğlu çevrede hayatını sürdürmekte, çevrede hayatını biçimlendirmekte ve ihtiyaçlarını zorunlu bir şekilde canlı ve cansız çevreden karşılamaktadır. Kısaca, çevre veya çevresel kaynaklar insanoğlunun varlık sebebidir (Gül, 2013, s.18).

İnsanoğlu ilk çağlardan beri çevre ile bir ilişki içerisindeydi. Fakat daha önce de söylendiği üzere, tarım devrimi ve sanayi devrimiyle beraber bu ilişki daha da güçlenmiştir. Özellikle sanayi devrimiyle beraber çevresel kaynaklar sürdürülemez bir biçimde kullanılmaya başlanmış ve bu kaynakların üzerindeki insan kaynaklı baskı artmıştır (Dağdemir, 2015, s.62). Genel bir parametreyle şöyle belirtecek olursak, insanoğlunun ihtiyaçlarını karşılamak için giriştiği mücadelede ortaya çıkan çevre sorunları yine insanoğlunun kendisini en çok etkilemektedir. Çevre sorunları, insanoğlunun ekonomik, fiziki çevresinin yanı sıra kendi dünyasında da kişisel sağlık problemlerine sebep olmaktadır (Gül, 2013, s.19).

Toprak, hava, su kirliliklerinin artması, hastalıkların da artmasına sebep olur. İnsanoğluna daha kolay yoldan ulaşır hale gelen bakteri ve virüsler, insan bedeninde hastalığın hızlı ilerlemesine sebep olur. Kirliliğin artması ile yeni tür hastalıklar ortaya çıkabilir. Bu hastalıkların teşhisi, tedavisi yeni araştırmalara ihtiyaç doğuracağı için zaman ve ekonomik anlamda da ciddi ihtiyaçlar oluşur (Bal, 2015, s.190).

Genel olarak özetleyecek olursak, insanoğlu içerisinde yer aldığı çevrede, üzerine düşen vazifelerin farkında olmalıdır. Çevresini tanımalı, kirletmemeli ve çevresel değerlere sahip olarak hem kendi yaşamının hem toplum yaşamının daha nitelikli bir hale kavuşması için çevreyi korumalıdır (Gül, 2013, s.21).

1.3.1.Mekanik Görüş

Mekanik görüşe göre toplum da atomcu evren modeline göre algılanır. Evren ve organizmalar nasıl atomların bir araya gelmesiyle oluşuyorsa toplumda birer atom olarak bireylerin bir araya gelmesiyle oluşur.Bu anlayışa göre bireyler, toplumdan önce belirgin hakları, çıkarları ile birlikte vardır.Toplum/devlet, insanın ihtiyaçlarına cevap veren bir organizasyondur.Kurallar, insan yapısı bir üründür (Ünder,1996, s.39).

1.3.2.Ekolojik Görüş

Görüşü açıklamadan önce değinmemiz gereken husus, ekoloji kelimesi ile ilgilidir. Ekoloji, bazen “çevre bilimi”, “çevre hareketi” bazen çevre anlamlarında kullanılabilir. Mekanist görüşün analitik ve indirgemeci, bireyci yaklaşımına karşılık, ekolojik görüşün bütüncül (holist) olduğu öne sürülür. Bireyci yaklaşıma göre, sosyal olaylar bireysel tutumlarla ilgili olarak yaratılır. Ekolojik görüşte, sistemin arasındaki ilişkiler süreçler üzerine odaklanılır. Doğanın bütünlüğüne, sınırlılığine, özdenetimine dikkat çekilir. İnsanı doğanın içinde ve onun bir parçası olarak görür (Ünder,1996, s.42).

1.4.Çevre Sorunları

Sanayi devrimi ile birlikte tohumları ekilen çevre sorunları, 2. dünya savaşından itibaren ortaya çıkan dünya ülkelerinin kalkınma hareketleriyle birlikte hız kazanmış, bu süreç de dünyayı tehdit edecek çok sayıda çevre sorununun türemesine ve gitgide bu sorunların boyutlarının büyümesine ön ayak olmuştur. İlk başlarda kalkınma uğruna göze alınan çevre sorunları, sonraları akışkanlık özelliği sayesinde yerelden küresele dönüşerek, dünya ülkelerinin kalkınma ve çevre arasındaki uyumu muhafaza eden bir arayışa girmelerine neden olmuştur.

İşte bu noktada birinci bölümde ele alınan sürdürülebilir kalkınma kavramı, dünya ülkelerinin bu arayışlarına paralel olarak ortaya çıkmıştır. Fakat sürdürülebilir kalkınma kavramını geliştirmekte olan ve gelişmiş ülkeler farklı algılamıştır. Bu bağlamda geliştirmekte olan ülkeler sürdürülebilir kalkınmayı yoksulluğun azaltılması, pazara ulaşımın daha kolay hale getirilmesi ve toplumun temel gereksinim alanlarındaki (eğitim, sağlık gibi) sorunların iyileştirilmesi olarak algılamak,

gelişmiş ülkeler ise, çevrenin ve çevresel değerlerin muhafaza edilmesi ve sosyal sürdürülebilirliğin sağlanması olarak algılamışlardır. Böylesi bir algılama farklılığına rağmen dünyada sürdürülebilir kalkınma ile birlikte, kalkınmanın her koşula rağmen olması gerektiği düşüncesine karşı çıkmaya başlanmış, kalkınmanın çevreden ayrı düşünülmeceği yönündeki düşünce yapısı gelişmiş ve çevresel değerlerin mutlaka sürdürülebilir kullanılması gerektiğini savunan bir kanı oluşmuştur. Bu bağlamda da çevre sorunlarını asıl yaratıcı olan gelişmiş ülkeler başta olmak üzere çok sayıda dünya ülkesi sürdürülebilir şekilde kalkınan toplumlar yaratmak için çaba sarf eder olmuştur. Sonuç olarak çevre sorunlarının ortaya çıkmasında en büyük etken olan insanoğlu, sürdürülebilir kalkınma gibi kavramlar yaratarak bu sorunların boyutlarını ve etki alanlarını daraltmaya çalışmaktadır (Kaypak, 2011, s.23).

Sanayi ve teknoloji bağlamında sağlanan gelişmelerin ilk olarak Batı Avrupa' da ortaya çıkması ve daha sonra tüm dünyaya yayılması, çevre sorunlarının da yine Batı Avrupa' da başlayıp tüm dünyaya yayıldığına işaret etmektedir. Bununla birlikte dünyada yaşanan ilk çevre sorunu su sistemlerinde ortaya çıkan kirlilik olarak kendini göstermiştir. İnsan kaynaklı faaliyetler neticesinde ortaya çıkan yapay çevrenin, doğal süreçler neticesinde ortaya çıkan doğal çevreyi negatif yönde etkilemesiyle gelişen ve doğal çevrenin hasara uğramasıyla da insan dâhil tüm canlıların zarar görmesine neden olan sorunlara çevre sorunu adı verilmekte (Bozkurt, 2013, s.37) olup, söz konusu çevre sorunları sürdürülebilir kalkınma anlayışında ele alınan öncül sorunlardan biridir. Bu bağlamda çevre sorunları sürdürülebilir kalkınma anlayışına göre mutlaka engellenmeli, eğer mümkünse düzenlenmesi noktasında adımlar ilave edilmeli ve bu sorunların kronikleşmemesi için önlem alınmalıdır.

Çünkü çevrenin biyolojik, ekonomik, insani, kültürel ve turistik önemi göz önünde bulundurulduğunda çevre sorunları; başta insan olmak üzere tüm canlıların yaşamsal faaliyetlerini sınırlandırmakta, cansız varlıkları etkilemekte, çevresel değerlerin ihtiyaçları karşılama kabiliyetini zayıflatmakta, çevresel sürdürülebilirliği engelleyici bir özellik taşımakta ve sosyo-ekonomik yapıyı tehdit etmektedir. Tüm bunlarla birlikte çevre sorunları; akışkan bir yapıya sahiptir, birbiriyle ilişkilidir, küreseldir, diğer toplumsal sorunlardan ayrı tutulamaz niteliktedir ve uzun süreli

kalıcı etkiler doğurmaktadır. Ayrıca çevre sorunlarını gidermenin maliyetleri oldukça fazla olup, bu sorunlar gelecek nesillerin en doğal hakkı olan yaşam hakkını tehdit etmekte ve yaşam olanaklarını daraltıcı bir rol oynamaktadır (Bozkurt, 2013, s.41).

Enerji konusu çevre sorunlarının başlıca sebeplerinden gösterilebilir (Kaya, 2012, s.74): Şöyle ki, dünya nüfusu her geçen gün büyümektedir. Yanı sıra bireylerin gündelik hayatta kullandığı/tükettiği enerji miktarları da artmaktadır. Örnek verecek olursak, bir ev içerisinde bulaşık makinesi, çamaşır makinesi, buzdolabı, fırın gibi enerji tüketen nesnelerin yanı sıra akıllı telefonlar, tabletler, bilgisayarlar da enerji tüketen aletlerdir. Bu doğrultuda nüfusun yanı sıra insanoğlunun gündelik yaşamda tüketilecek enerji ihtiyacının da arttığını söyleyebiliriz. Bugüne dek enerji kaynağı olarak kömür ve petrol kullanan insanoğlunun, tüketim unsurlarının etkisiyle yeni ufuklara yönelmesi gerekmektedir. Elektrik ihtiyacını hidroelektrik santrallerle gerçekleştiren insanoğlu yeni formüllere ihtiyaç duymaktadır. Çünkü doğal kaynaklar azalmakta, mevcut enerji üretim biçimleri doğal dengede etkisi uzun yıllar sürecek kayıplara yol açmaktadır. Bu durumda enerji üzerine düşünceler oluşturmak için yeni politikalar oluşturmaya gerek duymaktadır (Yıldırım ve Örnek, 2007, s.35).

İnsan-çevre ilişkisi başta olmak üzere, insanoğlunun bu konuları entelektüel bir uğraş olarak ele almasında filozofların önemli bir yeri olmuştur. Çevre konusuna dikkat çekmiş, bu alanda çalışmalarıyla ön açmış iki filozofun çevre sorunları üzerine düşünceleri, bu çalışmanın odağında yer almaktadır. Çünkü tabir yerindeyse bütün hengâme çevre sorunları üzerinden çıkmaktadır. Doğanın sınırlı varlığı, ekonomik dengeler, kirlenmekte olan ve yaşlanan bir dünya, karşılanması gereken ihtiyaçlar, yanı sıra hastalık sayısındaki artış, politikacıların tutumu gibi birçok başlık üzerinden ilerleyen tartışmalarda çevre sorunlarının sebepleri, etkileri göz önünde bulundurulmaktadır.

Klasik bilim anlayışının özünde iki parametrenin varlığından söz edilebilir: Pisagorçu gelenek ile mekanik anlayış. Pisagorçu gelenek doğayı matematiksel kesinlikle betimleyerek keşfetmeye çalışırken, mekanikçi görüş tek tek doğanın nedenselliği ile ilgilenir (Westfall, 2004,s.133). Klasik bilim yönteminde gözlem/deney ve sebep-sonuca dayalı veriler elde etmek esastır. Bilimin evrensel bir

hedefi olarak kestirim yapabilmek, geçmişi yorumlayarak yarına dair öngörüler sunmaktan söz edilebilir (Mutlu,2006,s.184).

Ekolojik hareketlerin bir tartışma unsuru olmasında toptan bir değerlendirme anlayışı yatmaktadır. Feyerabend'in deyişiyle, "Olayların toplama tarzda ele alınması insan hareketlerinde çok açık bir şekilde görülür." (Feyerabend, 2017,s.247).

2. SEYYİD HÜSEYİN NASR'IN ÇEVRE GÖRÜŞLERİ

2.1. Bir Teorisyen Olarak Seyyid Hüseyin Nasr

İbrahim Kalın, hocası Seyyid Hüseyin Nasr'ı, "*Modern Dünyada Geleneksel İslâm'ın İzini Süren Bir Hakîm*" olarak anlattığı makalesinde biyografik bilgilerin yanı sıra Nasr'ın dünya düşünce tarihi içerisindeki özel konumuna da değinmektedir. Geleneksel ekolün bir temsilcisi olarak modernizmin toplumda yol açtığı sıkıntılara cevap aramak maksadıyla eserler vermiştir. Çevre krizi konusunda din-bilim ilişkisi bağlamında konuya eğlen Nasr, tabiatta yer alan ilişkiler ağını göz ardı etmeyerek detayları aşağıda yer alacak olan doktora tezini yazmıştır. Yine İbrahim Kalın'ın belirttiğine göre, bu çalışma modern bilim ve teknoloji tarafından gasp edilmesi ve ele geçirilmesi gereken etkisiz bir unsur olarak kavranan modern tabiat kavramının felsefi bir eleştirisidir (Kalın,2001, s.137).

Seyyid Hüseyin Nasr 1933 yılında Tahran'da dünyaya gelmiştir. Çok sayıda âlim ve mutasavvıfların çıktığı köklü bir aileden gelen ve Profesör olan babası, eğitim alanında üst düzey görevlerde bulunmuş ve Nasr'ın eğitimiyle de küçük yaştan itibaren yakinen ilgilenmiştir. Nasr 13 yaşındayken trafik kazası geçiren ve iyileşmesi mümkün görünmeyen babası, onu eğitimini devam etmesi için Amerika'daki akrabalarının yanına göndermiştir. İlk önce New Jersey' deki Peddie School'u tamamlayan Nasr, ardından o yıllarda beliren hakikat arayışına bir yol açması umuduyla MIT' te fizik okumaya karar vermiştir. O dönemde entelektüel ve manevi bir takım krizler geçiren Nasr, Bertrand Russel'in bir konuşmasından sonra alanını Fen ilimlerinden Felsefi, Beşerî ilimlere yöneltmiştir. Dante üzerine dersler veren Giorgio Di Santillana, ardından Rene Guenon, Coomaraswamy ve Schuon'dan fazlasıyla beslenen Nasr, 1954 yılında MIT'i bitirdikten sonra geleneksel hikmet yolculuğuna başlamak için yeterince olgunlaşmıştır. Akabinde Harvard'da Jeoloji ve Jeofizik alanında okumak üzere gitmiş, fakat daha sonra Bilim Tarihi alanına geçmiştir. Burada G. Sarton, H. Wolfsen, B. Kohen ve Gibb gibi hem alanlarında hem de İslam araştırmaları sahasında önde gelen bilim adamlarıyla birlikte çalışmıştır (Chittick, 2012, s.18).

Nasr, 1958’de “*İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş*” adlı doktorasını bitirdikten sonra, ki bu çalışma 1964’de yayınlanmıştır, Avrupa’ya geçmiş burada Schuon ve T. Burckhardt gibi birçok değerli ilim adamı ile tanışmış ve akabinde hızlı bir şekilde İran’a dönmüştür. Burada evlenmiş ve Tahran Üniversitesine Profesör olarak göreve başlamıştır. Bu süreçte İslam Felsefesi üzerine okumalar yapmış felsefe ve tasavvufun önde gelen düşünürleri ile iletişim halinde olmuştur. İran’daki 21 yıl çok bereketli geçmiş birçok eser ve makale bu dönemde kaleme alınmıştır. 1968’de Edebiyat Fakültesi dekanı olmuş, 1972’de Rektör Yardımcılığı görevine ve sonrasında İran’ın fen alanında önemli üniversitelerinden olan Arya Mehr Üniversitesi Rektörlüğü’ne atanmıştır. Nasr bu süreçte modern üniversite bağlamında geleneksel ilimlerin canlandırılması için azami gayret sarf etmiştir. 1974’de İran Kraliyet Felsefe akademisinin kuruluşunda bulunmuş, burada geleneksel İran entelektüelliğinin dirilişi için önemli birçok filozofa ders verme imkânı sağlanmıştır. İki dilde yayınlanan *Sophia Perennis* dergisini çıkardığı yıllarda yine İslam düşüncesine önemli katkı sağlamış ilim adamlarından Henri Corbin ve Toshihiko Izutsu bu kurumda görev almıştır. 1979 Ocak ayında iki haftalığına İran’dan ayrıldığı dönemde Devrim gerçekleşmiş, Nasr, Londra’da kalmıştır. Burada Utah Üniversitesi misafir öğretim üyeliği görevinde bulunmuş ardından Temple ve daha sonra 1984’de halen görev yaptığı George Washington Üniversitesi’nde profesör olarak çalışmaya devam etmiştir. Bu süreçte tabiat teolojisi üzerine düzenlenen ve W. Heisenberg, A. Schwietzer, P. Tillich, A. Toynbee ve A.N. Whitehead gibi çok önemli filozof ve ilim adamlarının katıldığı Gifford Konferanslarına iştirak etmek üzere İskoçya’ya davet edilen ilk Müslüman düşünür olmuştur. Seyyid Hüseyin Nasr, İran’dan ayrıldıktan sonra çok değerli kütüphanesini kaybetmesine ziyadesiyle üzülmüş, birçok sıkıntılı yıllardan sonra ilmî anlamda geniş bir çalışma zenginliğini sunmayı başarmıştır (Bostan, 2015, s.5).

Kasay’ın işaret ettiği gibi, Nasr’ı daha iyi anlamak için Gelenekselci Ekol’ün bazı temsilcilerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Gelenekselcilere göre insanın aslî olandan kopuşu, modernite kuşatması ile beraber bariz şekilde görünür hâle gelmiştir (Kasay, 2019, s.22).

René Guénon / Abdülvâhid Yahya (1886-1951)

René Guénon'un eserleri birçok Batı diline çevrilmiştir. Seyyid Hüseyin Nasr'a göre Guénon, eserlerinde Doğu'ya ait gelenek öğretilerini "modern dünyaya" aktararak, Gelenekselci Ekol'ün metafizik zemininin oluşmasında öncü olmuştur. "*Modern Dünyanın Bunalımı*" isimli eseri önemlidir (Tahralı,1988, s.281).

Frithjof Schuon / Îsâ Nûreddin (1907- 1998)

Eserlerinin çoğunu İsviçre'de geçen dönemde, Fransızca olarak yazmıştır. Yetiştirdiği önemli talebeler arasında Titus Burckhardt, Martin Lings, Seyyid Hüseyin Nasr ve Huston Smith gibi isimlerin bulunduğu şeyh, 5 Mayıs 1998'de Amerika'nın Bloomington şehrinde vefat etmiştir. Frithjof Schuon'un dünya üzerinde çok sayıda mürit ve takipçisi bulunmaktadır. Frithjof Schuon, Gelenekselci Ekol içerisinde dile getirdiği fikirlerden dolayı halen ekolün en çok tartışılan isimlerden biridir (Schuon,2013, akt: Kasay,2019, s.22).

William C. Chittick (1943 -)

Gelenekselci Ekol içerisinde tasavvuf çalışmaları ile ön plan çıkan William Chittick, 1943 yılında Milford'da doğmuştur. Chittick doktorasını 1974'te Tahran Üniversitesi'nde Fars edebiyatı alanında, Seyyid Hüseyin Nasr'ın öğrencisi olarak tamamlamıştır. New York Stony Brook Üniversitesi'nde öğretim üyesidir. Özellikle İbnü'l Arabî ve Mevlâna üzerine yürüttüğü çalışmalarla tanınmaktadır. Chittick, tasavvuf ve İslâm felsefesi alanında çeşitli araştırma projelerinde görev almış ve İslâm klasikleri, Hinduizm ve dinî araştırmalar alanının diğer konularına dair dersler vermiştir (Kasay,2019, s.23). Bu çerçevede Gelenekselci Ekol'ün kavramsal zeminine değinmek yerinde olacaktır. Gelenekselci Ekol'e ait tüm kavramlar ve fikirler ele alınırken; özellikle gelenek, din ve modernite bağlamında kastedilenlerin ne olduğunun belirgin kılınması gerekmektedir. Dolayısıyla çalışma boyunca sık sık kullanacağımız bu üç kavramın, Gelenekselci Ekol nazarından ne şekilde karşılık bulduğunu ortaya koymamız önemlidir. Zira bu üç kavramın da sosyal bilimlerin farklı konuları ve çalışmaları sırasında ele alınış biçimleri değişmektedir.

Gelenekselciler açısından varlık ile varoluş bağlamında, her ikisi arasındaki nedensellik ve bu nedensellikten kaynaklanan "bilgiye erişim", bazı metafizik

ilkeleri izahtan önce gelmektedir. Çünkü bu noktada özellikle Guénon tarafından üzerinde sıklıkla durulmuş olan mesele, varoluş ve var olmak kavramlarıdır. Guénon'a göre varlık varlığını, saf varlıktan almakta ve varoluş varlığa, varlık ise saf varlığa tâbi olmaktadır. Bu hâli ile varoluş varlık'a, varlık ise saf varlık'a tabidir. Saf varlık ise hiçbir şekilde konuşlanmamıştır; zira en yüksek ilke O'dur ve O sonsuzdur (Rakipoğlu, 2013,s.52).

Gelenekselci Ekol'ün sınırlarını belirlediği ve yeniden değer kattığı anlamı ile gelenek; dinî, sosyal ve kültürel tüm meselelerde çizgisel bir doğrultuda ilerleyerek gelen, biriken ve tüm zamanın şartlarında işler halde bulunarak çoğu meseleyi anlaşılır kılabilen muhteva içerir. Fakat ekole göre yine de bugün gelenekle ilgili olanlar daha az anlaşılır biçimdedir. Zira gelenekçi bakış açısına sahip olanların aktardıkları mevcutta kendini gösteremediğinden, geleneğin yeniden tanımlanmasına bir ihtiyaç bulunmaktadır (Nasr, 1999, s. 77)

Ezelî hikmet kavramı, Gelenekselci Ekol'ün en temel kavramlarından biridir. Ezelî hikmet, kaynağı itibari ile vahye dayalı ve insanlığın varlık sahasına çıkışından bu yana farklı coğrafyalardaki toplumların inanışlarında mevcut bulunan evrensel ve ebedî tüm ilkeler demektir.

2.2. Seyyid Hüseyin Nasr'a Göre Çevre, Doğa ve İnsan

“Tabiat ve tabii formların kendini temaşaya hasretmeleri gerçekten kutsal bir sanattır” (Nasr, 1995a, s.14). Nasr, tabiatın ve tabii formların kendisini temaşa eden insana kutsalın sonsuz sanatlarının izlenebilirliği imkânını sunmasını ve insanla tabiat arasındaki karşılıklı etkileşim süreçlerinin bütünü, kendi içerisinde başlı başına farklı bir kutsallık alanı olarak kabul ettiği daha derin bir anlayış üzerinden okumaya soyunmaktadır. Nasr'a göre kutsal bilginin temel amacı bizzat kutsal olanın bilgisine ulaşmaktır. Kutsal olana ait bilgi ise kozmik tezahürlerin ötesinde bulunan yegâne gerçekliğin bilgisidir (Nasr, 2008; akt: Chittick, 2012, s.81). Nasr'ın varlığın birliği ilkesi üzerinden temellendirdiği tabiat anlayışı, bizatihi kutsalın her şeyi kuşatmış olduğu iddiası ve bu kuşatıcılığın batini (içeride) okunma ve temaşa düzeylerini de ihtiva ettiği bütüncül bir sürece karşılık gelmektedir. Bu varsayımın birlikte kutsala doğru üst üste katmanlaşan farklı kutsal gerçeklik düzeylerinin yeni

bir farkındalık aşaması da böylece idrak edilmiş olur. Birçok eseri yanında onun ilmi hayatının zirvesi ve entelektüel kimliğinin konumunu belirleyen yegâne çalışması kendi ifadesi ile Bilgi ve Kutsal isimli eseridir (Kasay, 2019, s.24-26).

Nasr dolaylı olarak kutsal bilgiye ulaşmayı ve onu icra etmeyi kâinat kitabının dağılmış yapraklarının toplanmasına benzetmektedir (Chittick, 2012, s.83). Kendisi de bu bilginin fark edilmesine ve açığa çıkarılarak anlaşılır kılınmasına katkıda bulunmakta, bu bilgi yoluna kendini adadığına dair izlenimler vermektedir (Nasr, 2008). Nasr'a göre kâinat, çok özel değerleri ihtiva eden kozmik surette canlı bir kitaptır (Nasr, 2002a, s.61). Bu değerler varoluşa dair son derece önemli kadim ayetleri içermekte, hikmetle kendisine nazar eden hikmet sahibi kişiye, insanı, kâinatı ve ikisi arasındaki ilahi örüntüyü bir derinlik algısı içerisinde perdeleyerek sunmaktadır. Tabiattaki formlar üzerinden kutsal hakikatler, sembolik mesajlar eşliğinde sunulmakta, insana iç boyutunda kendi derinliği ile çarpıştırarak yansıtıldığında ise ilahî bir denklemin nurani bir tecellisinin sırlarını aşikâr eden keşfi bilgi suretinde zamansal farkındalık aynalarına dönüşmektedir. *“Manevi ve tefekkürî insan, sadece hayatın saçmalıklarına ve dünyeviliğin basitliğine karşı tabiatta bir barınak aramaz; aynı zamanda tabîî formlarda, bu formların dünyevînin gözüne kapattığı fakat ruh dünyasına yakınlaşmış olanlara manevi gerçeklikleri de temaşa etme imkânına sahiptir”* (Nasr, 1995a, s.22).

“Keza bakir tabiatın tecelli yönü, insanın kendi derunî varlığını keşfinde yardımcı olur” (Chittick, 2012, s.64). Bu bağlamda kâinat ilahi hakikatlerin yankılandığı hem zemini oluşturmakta hem bu zemini anlamlandıran hakikatlerin arketiplerini bir fon olarak sunmakta, hem de bütün bunların nihai hedefini oluşturan insanın hem kendi anlamını, hem anlam arayışını hem de insan bilincinin zihinsel ve fiziksel gök kubbesini teşkil etmekle birlikte nihayetinde insanın deriliğinde kendi anlamının (vahdet-i) şuhud (Nasr, 2008, s.19) ve vucud bulacağı kompozisyonu tamamlayabilmektedir. *“Mütefekkir, bakir tabiatın sessizliğinde Ruh'un çağrısını ve aynı zamanda kendi kaynağının daveti olan semavî sedayı duyabilir”* (Nasr, 1995b, s.13).

Nasr'ın ifadesiyle: *“...muhakkak, kâinat son derece önemli kadim ayetleri ve kozmosun esas varlığı olan ve çevresindeki esas kozmik çevre ile derin bir iç*

çekirdeğe sahip olan ve bir birini tamamlayan unsurları kozmik aynada yansıtılmış olan insanı ihtiva eden bir kitap olduğundan dolayı, kutsal bilgi basit bir şekilde tabiatın deneysel bilgisinden ya da tabiatın güzelliği karşısında salt bir duyarlılıktan.., ..ibaret olmayan kozmos bilgisini de içermelidir” (Nasr, 2008, s.14). Nasr, geleneksel dünyada kozmolojik bilimlerin her zaman var olduğunu ve bunların, metafizik ilkeleri tabiata ve kozmik realitelerin bütün sahalarına uygulanması ile ortaya çıktıklarını belirtir (akt: Chittick, 2012, s.94). “Ne var ki bu misallerde bile söz konusu geleneksel bilimlerin amacı, kapalı bir sistemde diğer bilgi alanları ve hakikat düzenlerinden kopuk, belli bir hakikat düzenine ait bir bilgi üretmekten daha ziyade, o bilgi yüksek bilgi düzeyleriyle alakalı olduğu için, söz konusu alanı yüksek hakikat düzenleriyle bağlı kılan bir bilgi üretmektir.” Bu bilgi çoğu zaman sembolizmin dilini kullanır. “Alakalı oldukları alanın şiirsel bir imgesini ya da bir duyguyu değil, farklı varoluş seviyeleri arasındaki benzerliğe dayalı sembolizm diliyle izah edilen bir bilim” (Chittick, 2012, s.70).

Nasr, tabiatın bu şekilde okunmasının hissi etkiler karşısında kendisini tümüyle bırakmamış ve akli da sürece dâhil etmiş bir insan bilincinin okuması olarak görmekte ve aynı zamanda elde edilen bilginin “bilim” değeri taşıdığını belirtmektedir. Geleneksel bilimler modern zamanda olduğu gibi kendisini gerçekliğin belli bir boyutuna hapsedmemiş, aksine gerçekliği daha derin ve daha üst boyutlarla ilintili bir şekilde anlama ve anlamlandırma üzerinden bilgi üretmeye soyunmuşlardır (Nasr, 2009, s.12). “Günümüz bilimi içinde ele alınan aynı tabiat alanıyla meşgul modern bilimden ayrı bir geleneksel bilim söz konusudur” (Chittick, 2012,s.45). Modern bilim karşısında geleneksel bilimlerin en belirgin özelliği, kozmosun sistematik bir sembolizm içerisinde okunmasıdır. Bunları sadece bir sanat ya da şiirsel bir dil olarak görmek bilginin gerçekliğin üst boyutlarıyla bağını koparmak ve insan aklının bilişsel yapısını teşkil eden “duyum”un çeşitli katmanlarını (kanallarını) görmezden gelmek anlamına gelir. Bununla birlikte unutulmamalıdır ki, “(geleneksel bilim) ..iddialarına göre, bu, varlığın değişik düzeyleri arasındaki benzerlik üzerine kurulu sembolizmin dili ile ifade edilmiş olan bir bilimdir.” (Nasr, 2002a, s.34).

Nasr, geleneğin bu durumunu kendisinin de mensubu bulunduğu geleneksel ekolün *sophia perennis* doktrininin hem bir çeşit uygulayıcısı ve aynı zamanda tamamlayıcısı olan *cosmologia perennise* de bir geçiş olarak görmektedir (Nasr, 2008,s.23). Nasr'a göre; “...çeşitli biçim ve sembollerin dili ile yansıttıkları bir *cosmologia perennisten aslen metafizikle alakalı olan sophia perennisin bir anlamda tamamlayıcısı, diğer bir anlamda da tatbiki olan bir cosmologia perennisten bahsedilebilir*” (akt: Chittick, 2012, s.75).

Nasr, evrenin yukarıdaki değerlendirmelerinden sonra farklı bir kozmos algısı olarak gelenekte yer eden ve diğerini tamamlayan bir kozmos araştırmasından bahsederken belli doğal formların ilahi sıfatların yansıması olarak ve kozmosun ilahi olan bir çerçevede düşünülmesi.. olarak tanımladığı tecelli merkezli anlayışı kastetmektedir (Nasr, 1995a, s.16). O'nun ifadeleriyle; “*Bu, ilahi sıfatları yansıtan ve kozmosun ilahi bağlamdaki müşahedesi olarak bazı tabii biçimlerin tefekkürüdür*” (Nasr, 2008,s.69).

Nasr'ın *Bilgi ve Kutsal* adlı kitabında açıkça ifade ettiği ve geniş bir bölüm ayırdığı Kozmos'un tecelli merkezli okunuşunu ilk eserlerinden olan ve tabiat anlayışının temelini attığı İnsan ve Tabiat adlı eserinde üstü kapalı bir şekilde, bir sembolizm çatısı altında, ele aldığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Nasr'ın fikir dünyasının belli olgunlaşma aşamalarından geçerek tabiatın sembolik mesajlarını dini çoğulculuk eksenini üzerinden temellendirip daha sonra kutsal bilgi eşliğinde bir üst aşamaya çıkardığı yönünde bir kanaat oluşmuştur. Ayrıca son dönem eserlerinden olan *Bilgi ve Kutsal*' da tabiat anlayışını gelenek ve dini çoğulculuk doktrinlerine entegre ettiği açıkça fark edilmektedir. Nihayetinde Nasr'ın düşünce dünyasının önemli saçı ayağından olan *Kutsal Bilgi (scientia sacra)*, Gelenek ve Dini çoğulculuk doktrinlerine ek olarak Tabiatın, diğerleriyle birlikte sistemin üçlü saçı ayağını oluşturduğu söylenebilir. Nasr, tefekkür dünyasının olgunlaşma süreçleri içerisinde geç dönem felsefi ve fikrî tekâmülünü böyle bir sistemle tamamlamış görünmektedir.

Nasr, bu anlayışın (tecelli) genel anlamıyla *ruhu gerçekleştirme (kemale erme)*, *Allah'ı her yerde görme hali* olarak zevkî hikmet prensibine dayandığını ifade eder (Huxley, 1996, akt: Nasr, 1999: 203). Tecelli merkezli bakış açısı kutsal bilgi açısından kalp gözünün merceğinden kutsal bir nazar ile nurani ışınlar eşliğinde yine

kutsala bakmakla mümkün olmaktadır. Nasr, doğrudan salt akıl gözüyle bakıldığında kozmosun *zahirileşmiş brüt gerçekliklerin kalıbı* olarak görmek anlamına geleceğini vurgular (Nasr, 2015,s.39). Nasr, bunun aksine tecelli merkezli bakışı; *ilahi sıfatların tezahürlerinin yansıdığı bir sahne, mahbubun yüzünün yansıdığı çok sayıda ayna ve insan varlığının merkezinde bulunan Hakikat'in tecellisi olarak görmek* şeklinde açıklar (Nasr, 1999,s.167; Nasr, 2002a, s.86).

Nasr, evrenin ilahi hakikatleri sembolik olarak yansıtan kutsal bir ayna, kutsal bir kitap olduğu anlayışının hem İslam, hem Hristiyanlık hem de Yahudilikte belirgin bir yer teşkil ettiğini belirtir (Nasr,1999, s.170; Chittick, 2012, s.84). Özellikle İslam dini içinde kozmos ile kutsal kitap arasındaki bağlantı Nasr'a bütün bir dinin merkezi konumuna oturtulmuş olarak görünmektedir. O, İslam literatüründe çokça dillendirilmiş olan kutsal kitabın yazılmış ya da tedvin edilip kitap haline getirilmiş Kur'an (el-Kur'ânu'l-Tedvinî) olduğu ve aynı zamanda kozmik düzenin (el-Kur'ânu't-Tekvîni) olarak adlandırılışını hatırlatarak Kur'an da ki cümlelerin ayet olarak adlandırılışına dikkat çekmekte ve ayetlerin işaretler ve semboller anlamına geldiğini vurgulayarak kâinatın sembolik okunuşuna dair işaret ve imalar taşıdığını belirtmektedir (Chittick, 2012, s.88). Nasr, bu durumu Kur'an'dan Fussilet Suresi 53. Ayeti naklederek ilahi bir dayanakla temellendirmektedir. İlgili ayette, "*İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki onun (Kuran'ın) gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?*" ifadeleri yer almakta, Nasr, bu ayetteki âfâk (ufuklar) kelimesiyle gökyüzüne ya da kozmosa işaret edildiğini, kendi nefisleri ifadesiyle de insanın bânî varlığına göndermede bulunulduğunu belirtir. Nasr'ın değerlendirmeleri çerçevesinde insan, ayetlerin zâhirî anlamları ve insanın zekâsı ile ayetlerin bânî anlamlarını ve kalbî farkındalığını kendi içinde birleştirerek ilahi işaretleri okuyabilmekte, benliğini kozmostaki ilahi tecellinin bir parçası olarak onunla buluşturmakta ve böylece tabiatın birer âyâta dönüşmesi insanî biliş düzeyinde sağlanmış olabilmektedir (Nasr, 2009, akt: Chittick, 2012, s.91). "*Nasr'ın geleneksel kâinat anlayışı huzurun, aydınlığın ve ilahi olanın yansımasyken modern kâinat anlayışı ise buhranın ve kargaşanın tezahür etmesi şeklinde formüle edilebilir*" (Sungur, 2014, s.40).

Nasr, bu açıklamalar çerçevesinde doğanın kendisinin kendi metafiziği ve seslenişi ile ilahi bir vahiy olduğu sonuncunu pekiştirmekte ve kâinattaki bu ilahi seslenişin kendisine hikmet ile kutsal bilgi bahşedilmiş bir mütefekkir tarafından okunabileceğini belirtmektedir (Chittick, 2012, s.93-94).

Nasr geleneğe sık sık atıfta bulunduğu Bilgi ve Kutsal adlı kitabında kutsal bilgi adına önemli ikonları barındıran kızılderili kültürü ve şintoist bakış açısına yer vererek, sözü geçen kültürlerde hayvanlar ve bitkilerin ilahi sıfatların sembolleri olarak görülmesinin yanında kutsal bilginin ibadetlerine nüfuz edecek kadar kökleşmiş olduğu sonucunu çıkarır. Nasr, Kızılderili'nin ayı ya da kartalı sadece ilahi bir görüntü olarak algılamadığını ayı ve kartalı, ayı ve kartal yapan şeyin bilgisine de sahip olacak kadar hikmete vakıf olduklarını belirtir (Brawn, 1995, s.221). Böylece tanrının vahyi hem insanları hem de bütün bir doğayı kuşatmış olarak algılanabilmektedir (Nasr, 2002a, s.28). Böylesi bir farkındalıktan sonra Nasr, tekrar dikkatini modern düşüncenin bağrından koptuğu son dönem ortaçağdaki zihniyetine yönelerek bu dönemin zihniyet profilini çıkarmaya çalışır. Nasr, öncelikle kendi iç gerçekliğine yabancılaşan ve bu kopuşun getirdiği boşluğun anlamsızlığını tabiat aynasında kendi uyumsuz suretinin yansımalarının yanılmasıyla özdeşleştirerek kendisini zehirlemiş olan ve bu zehri de öfke ve saldırganlıkla doğaya aksettirdiğinin farkında olmayan, sonuçta bu kuşatıcı bilgiden mahrum olan ortaçağ insanının kaotik durumuna dikkat çekmek ister. Nasr, zahirleşmeye mahkûm olan ortaçağ insanının bu durumunun ve saldırganlığının altında birçok sebebin yanı sıra Hristiyanlığın doğaüstü ile doğa arasında çekilen kaskatı keskin perdenin de etkili olduğunu belirtmeyi ihmal etmez (Nasr, 201,s.101).

Nasr, yukarıda bahsedilen körlüğün hâkim olduğu çeşitli bilim çevrelerince uzun bir süre dünya canlı hayatının birbiri ile doğrudan ilişkili olan evrensel uyumunun görülemediğini dile getirerek, tabiata dair bilgesel farkındalığın geleneksel evren bilimlerinde, çeşitli coğrafyalarda çeşitli formlar ve mitler eşliğinde kadim zamanlardan beri mevcut olduğunu ifade eder (Nasr, 2002a, s.43). Bu uyumu Nasr, açık bir örnek üzerinden şöyle belirtir; “*Tropik denizlerdeki balıkların hayat safhalarını inanılması güç tarzlarla kuzeydeki tundralarda (kuzey kutbuna yakın buzla kaplı bölgelerde) dolaşan yaratıklara bağlayan, âlemi kaplayan bu inanılmaz*

uyum son zamanlara kadar batı bilimince göz ardı edilmiştir. Bu uyum geleneksel doğa bilimlerinin en önemli unsurunu oluşturur” (Nasr, 2002a s.47, akt:Chittick, 2012, s.100).

Nasr bu uyumun geleneksel bilimlerde ister âlemin ruhu olarak adlandırılınsın isterse farklı bir tanımlama yapılsın, geleneksel doğa bilimlerinde hayvanlar, bitkiler ve mineraller arasında ayrıca fiziksel, ruhî ve manevi alanlar arasındaki uyumun derin bir şekilde farkında olduğunu öne sürer. Nasr tabiattaki bu her yerde kendini gösteren uyumun aynen insan vücudundaki bütünsel uyuma benzer bir ortaklık içerdiğini belirtir. Çünkü Nasr, bu uyumun aynı zamanda hem kozmosun hem de insanın bir prototipi konumunda olan kâmil insanın varlığının mükemmel uyumundan sadır olduğunu düşünmektedir ve Nasr bu hususu şöyle açıklar; *“Eğer evren müzik seslerinin kristalleşmesi ve müziksel uyum, gezegenler anlayışından quantum enerji düzeyine kadar tüm evren yapısının anlaşılması için bir anahtar ise, bu, uyumun her şeyin kendisi vasıtasıyla yaratılmış olduğu arketipsel gerçekliğin varlığının özünde bulunduğundan dolaydır. Eğer tanrı kendisi vasıtasıyla yaratılmış olan her şeyin ölçüsünü veren bir geometri uzmanıysa, O aynı zamanda kendisi vasıtasıyla her şeyin yaşadığı ve fonksiyon sahibi olduğu ve kozmosta göz kamaştırıcı ve mucizevi bir tarzda sergilenmiş olan ahengi sağlayan müzisyendir de”* (akt: Chittick, 2012, s.104).

Nasr, “Zevkî Hikmet’ prensibine dayanan geleneksel kozmolojilerin, kozmosu bir tasavvur çerçevesinde ele almalarının yanında, onun bir ikon ve metafizik gerçekliğin sembolü olarak tasvir etmeye ek olarak insanın varoluş serüveni içerisinde çıkmış olduğu yolculukta ona yardımcı olması için bir çeşit yol gösterici mahiyetinde kozmos haritaları da sunmayı ihmal etmediklerini belirtir (Chittick, 2012, s.114).

Nasr, evrenin tecelli suretini insanın bilfiil temaşa etmesi icap eden bazı vasıflarına da değinmektedir. Bunlardan öncelikli olan ilk temel nitelik, insanın sahip olduğu ağırlıklarından kurtulması, bir anlamda nefsinin veya egosunu arındırması anlamına gelen *iki kez doğmuş ya da yürüyen ölü kıvamında* (Chittick, 2012,s.115) betimlediği bir aşkınlık halinin insanda tezahür etmesidir. Nasr’a göre bu durum, o kadar hissedilir ve fark edilir bir kıvamdadır ki; bir heyula veya bir trans halinin

efsunlu belirsizliği içerisinde nitelenemeyecek kadar burada ve şimdi olarak tecrübe edilebilen bir gerçeklik algısının doruk tecrübesinden ibarettir. “*Doğanın ilahi tecelliye dayalı formları ve Mutlak Gerçekliği, aşkın ve öte olarak değil burada ve şimdi olarak tecrübe edilebilir*” (Nasr, 2002a, s.47). Tabi bu tecrübenin en temel kaynağı ilahi mevhibeye dayanan sezgidir. Sezgi hem bu farkındalığın kaynağı hem de uygulanışını kolaylaştıran temel bir araçtır (Nasr, 2002a,s.49). “*Bu, kozmosun yalnızca zahiri bir gerçek ya da fenomen olmağını terk edip ancak sezilebilenin yansıması olan bir sembol haline dönüşerek batini güzelliği açığa vurduğu andır*” (Nasr, 2015, s.34). Nasr, bu noktadan sonra kozmosun, ilahi isimlerin, sıfatların ve sonunda aslî Bir’in çeşitli görünüşlerinin ve güzelliğinin yansıdığı birçok aynaya dönüştüğünü belirtir. “*Arapça “tecelli” kelimesi metafizik söylemde ilahi hiçliğin aynası olan kozmos aynasındaki bu yansımasından başka bir şey değildir*” (Nasr, 1995a, s.39). Artık nesnelere, örneğin ağaç, bir bilge için akli vasıtasıyla bilinen bir düzeyin sembolü olmanın yanında bir huzuru ve cennete ait bir mahiyetin letafetini taşımaktadır (Nasr, 1996, s.49).

Nasr’ın felsefî ve fikrî düşünce dünyası, mensubu bulunduğu ve batıda son dönemlerde gittikçe daha da revaç bulan gelenekselci ekolün düşünce düzlemi ile aynı doğrultuda seyretmektedir. Nasr, entelektüel konumu itibari ile en başta küresel ölçekteki çevre krizi olmak üzere, doğal kaynakların haksız pay edilişi ve insanlığı kasıp kavuran tüketim çılgınlığı gibi, yaygın bir hastalık olarak tanımladığı modern zamanın sorunlarına karşı bilge bir aydın duyarlılığıyla hem uyarıcı bir görev üstlenmekte hem de bütün bir insanlığı içine alacak geniş ölçekte, çevreye ve tabiata karşı varlığın özünde saklı olan kutsalın farkındalığını uyandırmayı amaçlamaktadır. İnsanlığın çok eski zamanlardan beri sahip olduğu bu aziz değerlerini yeniden hatırlaması elzemdir ve bu çağda yaşayan bütün bir insanlığın mesuliyet duyması gereken en acil konuların başında gelmektedir. Zengin (2015, s.112)’in işaret ettiği üzere, Nasr, bu sorumluluklardan hareketle yaşanan krizlerin kaynağını doğru belirlemeyi çözüm için gereken öncelikli bir adım olarak görmektedir. Nasr’ın özenle üzerinde durduğu hikmet ve irfan merkezli bir bilinçle bakıldığında sorunların birinci dereceden sorumlusunun apaçık bir şekilde insan faktörü olduğu görünmektedir. İnsanın varoluş içerisindeki aslî konumunu kaybedip önce kendi varlığına ve

tabiatına yabancılaşması zincirleme bir kaosu tetiklemiştir. İnsan, kendi içerisinde tabii dengesini bozmakla yaratıcı ile olan ilişkisinin frekansını da kaybetmiştir. Ardından hakikat karşısında konumunu iyiden iyiye yitiren insan hem diğer varlıklarla hem de doğal çevre ile olası etkileşiminin bütün yönlerini sağlıksız bir boyuta taşımıştır. Nasr, durumun tarihsel arka planını analiz ederken kökleri ta eski Yunana dayanan rasyonalizmden başlamak üzere, İslam kültürü üzerinden Hristiyan batı dünyasına taşınan ve ardından Hristiyanlığın tarihsel konumu itibariyle tabiata ve varlığa karşı duruşuna bir reaksiyon olarak ortaya çıkan salt mekanik mantık anlayışının doğurduğu bilimsel dünya görüşünün tek düze bakış açısını, yukarıda özetle ifade edilen uyumsuzluğun en belirgin şekli olarak ortaya koyar. Çünkü 17. yy. dan başlamak üzere Bilimsel dünya görüşü, sadece görünen dünyanın parametreleriyle meşgul olmakla varlığın derin, şiirsel ve sembolik anlamını çoğu zaman kasıtlı olarak geri plana atmakta, kozmolojiyi kozmografyaya indirgemekte ve metafiziğin yerine de salt bilimsel dünya görüşünü insanlığın bilincine yerleştirmektedir. Bu durum da haliyle insan tabiat etkileşimini olması gereken koordinatların çok ötesine sürüklemiştir. Bilimsel dünya görüşü insan doğasının kontrolsüz dürtülerini serbest bırakmaya zemin hazırlayarak, bütün bir kâinatın ahengini elinde bulunduran ilahî otoritenin hem tabiatın hem de insanın doğasına yüklediği varoluşsal uyarlamaları yok sayarak farkında olmadan bütün bir canlı hayatını ve varlığın tabii dengesini sonu kestirilemez bir macera adına büsbütün tehlikeye atmıştır. Halen yaşanan sorunların neredeyse tamamı bu uyumsuzluğun ve kontrolsüzlüğün getirdiği sağlıksız gidişatın en göze çarpan uyarıcı işaretleridir (Zengin, 2015,s.114).

Nasr, bilimsel dünya görüşünün sebep olduğu ve son kertede insanlığı getirmiş olduğu vaziyetten rahatsızlık duymakta ve kendisi gibi düşünen bilim eleştirmenleri ve gelenekçi ekol ile birlikte modern insanın zihin dünyasını geniş bir çerçeveden ele alarak sorunların kaynağını iyi analiz etmede bir odak noktası olarak görmektedir. Nasr'a göre, yaşanan sorunların önemli bir ayağını temsil eden bilimsel dünya görüşünün ortaya çıkışını iyi kavramak gerekmektedir. Bilim Batı'da, Hristiyan dünyanın bağrında, sözü geçen medeniyetin tam merkezinde ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Nasr, erken dönem Hristiyanlıktan başlamak üzere Hristiyan

dünya görüşü ele almakta, varlığa, insana ve tabiata bakışını olduğu gibi tespit etmeye çalışmakta ve bütün bir süreci göz önünde bulundurarak yaşanan zihinsel ve düşünsel değişim ve dönüşümleri hassas bir şekilde farklı kültürlerle kıyaslayarak irdelemektedir. Bu bağlamda çok daha önceki devirlerden başlamak üzere eski Grek felsefi anlayışını, İslam coğrafyasının bu süreçteki fonksiyonuna ve akabinde bilimsel dünya görüşünün rasyonalizm, septisizm, pozitivizm, hümanizm, materyalizm ve sekülerizm gibi düşünsel-felsefi boyutta ve ardından Rönesans devrimiyle başlamak üzere, Kopernik devrimi, Kepler devrimi, Newton, Descartes ve Galileo peşinden Evrim teorisi gibi bilimsel sekmeleri hem bilim tarihi hem de bilim adamları üzerinden okumakta, vaziyetin bütün bir suretini aşama aşama ve bütün çıplaklığıyla ortaya koymaya çalışmakta ve bunu da fazlasıyla başarmaktadır. Hal böyle olunca yapılan eleştirilerden sonra mevcut uyumsuzluğun ve krizlerin çözümü için bütün bir insanlığı içine alan ve farklı coğrafyalardaki birbirinden çok farklı kültürlerin de müdahil olduğu ayrıca insanlığın uzun bir zamandır yoksunluğunu hissettiği, hava su gibi temel ihtiyaç minvalinde değerli olan, sağlık, huzur ve varlığın bütün kategorilerinde arzu edilen dengeyi yerine getirecek bir çözüme, bir reçeteye ihtiyaç vardır (Zengin, 2015,s.116).

Kasay'ın belirttiklerinden ilhamla, Nasr'a göre Batı'daki felsefe deyiminin iki farklı ayrımı bulunmakta ve felsefe "teknik" ve "hikmet" anlamı bakımından ayrılmaktadır. Fakat artık Avrupa ve Amerikan felsefesi ikinciye yani hikmete karşı ayaklanma içerisine girişmiş ve hikmetten nefret eder hâle geldikleri için de felsefeye *philosophia* (filo-sofya) denemez duruma gelmiştir. Nasr bu düşüncesine yine gerekçeler sunmuş ve İslâm dini içerisinde vücut bulan fikrî ve mânevî mirası incelerken çeşitli karşılaştırmalar yapmıştır. Bu mirasın içerisinde yer alan felsefe (el-felsefe veya el-hikme) deyiminin Nasr'a göre "İslâm'ın hayat yelpazesinde, İslâmi bâtîniğin çeşitli biçimlerinde ve özellikle tasavvufta" durduğu nokta ile Batı felsefesinin durduğu yerler arasında ayrışan tarafları bulunur. İslâm'ın geleneksel bilgi hiyerarşisinden sadır olan felsefî faaliyetlerin bu manada doğru okunması Nasr'a göre Batı felsefesini de yerli yerine oturtma imkânı verecektir. Gelenekselciler içerisinde *philosophia perennis* kavramını, Seyyid Hüseyin Nasr geniş ve kapsayıcı bir anlama kavuşturmuştur. Nasr'a göre; "O, her zaman varolmuş ve varolacak olan,

hem farklı iklim ve çağlarda yaşayan insanlar arasında varolması hem de evrensel ilkeleri irdelemesi anlamında, evrensel nitelik taşıyan bir bilgidir. *Scientia Sacra*, bilmenin en önemli unsuru olan aklın tek başına bilgiyi elde edemeyeceğini, kalbî manada vahiy zincirine bağlı olarak gelişen içsel süreçlerin de bu bilme sürecine dâhil olması gerektiğini ortaya koyar. Seyyid Hüseyin Nasr'a göre bu bilginin kendisi doğrudan metafizik olmakla beraber, metafiziğin tüm bilimlerin ilkelerini kapsadığı ve onlardan önce gelen asıl ve temel bilim olan hikmettir (Kasay, 2019, s.25).

Seyyid Hüseyin Nasr'ın özellikle bu manada gerçek bilgi yerine gerçeğin bilgisi olarak adlandırdığı metafizik bilgi; ona göre felsefe okullarında bile gerçeğin mahiyetiyle ilgili insanın tüm varlığını kuşatan bir bilim olmaktan ziyade, yalnızca zihnî aktiviteye indirgenen bir hâle bürünmüştür.

Ekolojik sorunlar, tarihsel, bilimsel ve zihinsel dönüşüm sonucunda oluşturulan yeni-dünyadan kaynaklanan sorunlardır (Görmez, 2018, s.50). Doğa karşısında savunmasız ve doğanın şartlarına uyum sağlamak durumunda olan ilk insanlar, bu şartlara boyun eğerek hayatını devam ettirmiştir. Göçebe toplumlara geçildiğinde tam anlamıyla ekolojik bir toplum olarak görülen organik toplum yapısı kırılmaya başlamış ve insan kısmen de olsa çevresini etkilemeye başlamıştır. Ancak yine de asıl kırılma noktası, doğayı dönüştürme kuvveti bulunmayan göçebe toplumlardan sonra yerleşik tarım toplumuna geçişle birlikte olmuştur. Yerleşik yaşama geçiş, kentlerin oluşumu, nüfus artışı, beraberinde bilginin ve de teknik ilerlemenin artışı getirmiş bunun sonucunda ise insanlık doğanın bütün bilinmezliklerini çözmeye ve onu ele geçirmeye koyulmuştur. Doğaya bağımlı olan ve doğa ile karşılıklı etkileşimde olan insanlık zaman içerisinde bilgi ve teknik birikimiyle, doğayı kendine bağımlı kılmış ve insan doğa arasındaki ilişki tek yönlü ve doğanın insana tabi olacağı bir biçime bürünmüştür. Organik dünya görüşü 17. yüzyıl itibariyle yerini mekanik dünya görüşüne bırakarak, Erol'un değindiği üzere, Coupe' nin (2000) deyimiyle insan doğasının yok oluşuna da zemin hazırlamıştır. Yerleşik tarım toplumuna geçişle birlikte doğa sonsuzmuşçasına kullanıma açılmış ve insanlık ihtiyacından daha fazlasını elde etme hırsına kapılmıştır. Nihayetinde, Erol'un aktarıyla, Zerzan' ın (2013) da vurguladığı üzere üretim arzusunu bir kere

tadan insan, yönlendirmeyi ve yönetmeyi benimsemiştir. Zirai faaliyetler büyük rakamlara ulaşan işbölümüne sebep olmuş, baskın ilişkiler ağının temelleri atılarak çevresel yıkıma yol açmıştır. Dolayısıyla tarım öncesi insanlıkta söz konusu olan kendiliğindenlik, yerini hazzın ve keşif duygusunun yerini alan uygarlığın zaferiyle itaat, tekrar ve düzene bırakmıştır. Önceleri organik olarak görünen dünya, 17. yüzyılın Kartezyen evren düşüncesiyle birlikte, bir makine gibi tahayyül edilmeye başlanmış ve parçalanabilen, tekrar edebilen deneylerle yeni keşfedilmiş bilimsel yöntemlerle incelenebilir kılınmıştır (Heywood, 2013, Akt: Erol,2017,s.265).

Sanayi Devrimi, ekolojik denge üzerinde büyük tahribatlara yol açmış ve fakat aynı zamanda doğaya ilişkin bir bilinci de ortaya çıkarmıştır. Bu noktada doğanın korunmasına yönelik çabalar 1800'lerin sonuna doğru yeterli olgunluğa ulaşabilmiştir (Önder, 2003, s.4). Canlılarla çevrelerinin, karşılıklı etkileşim ve ilişkilerini inceleyen bir disiplin olan ekolojinin sistemli bir hale gelebilmesi için ise 19. yüzyılı beklemek gerekmiştir (İmga, 2010, s. 18). Nitekim Bramwell (1989) de ekoloji hareketinin köklerini 19. yüzyıla dayandırmaktadır. Yine pek çoklarınınca 1962 yılında yayınlanan RachelCarson'un *Silent Spring* adlı eseri de ekolojik çağın başlangıcı olarak görülmektedir (Bramwell, 1994, akt: Erol, 2017, s.269). 19. Yüzyıl itibariyle ekolojik krizin çözümleri artık teknik ve geleneksel çevre korumacılık bakış açısıyla değil, daha derin ve felsefi temellere dayanan ve ayrıca çözümü krizde değil sorunun kökeninde arayan bir yaklaşım gelişmeye başlamıştır (Maltaş, 2015, s.4). Nitekim Bramwell' in (1989) *Ecology in the 20th Century* adlı eserinde de bu vurgu yapılmakta olduğunu belirten Erol'un aktardığına göre kirlilik problemleri ya da onun çözümleri değil, siyasal ekolojinin kökenleri incelenerek ekolün izleri sürülmektedir. 19. yüzyılda ortaya çıkan ekolojizmin kökenleri büyük ölçüde Haeckel'in biyolojiye bütüncül yaklaşımında aranabilir. 1866 yılında Generalle Morphologie adlı eserinde ilk kez ekoloji kavramını kullanan Haeckel, bu kelimeyi organizmalar ve onların çevreleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bir bilim olarak kullanmıştır (Bramwell, 1989, akt: Erol, 2017, s.270).

Doğa gittikçe genişleyen çok uzun bir farklılaşma süreci olarak görülmesi gereken evrimsel bir gelişimdir. Bu gelişim ne kadar farklı olursa olsun organik

olmayandan organiğe ve nihayet toplumsal olana doğru birikerek çoğalan, evrimsel bir süreçtir. Bu evrim ne vahşi doğada ne de toplumda tamamlanmamıştır.

Sabit bir anlayışın olduğunu belirtmesinin temel nedeni, doğa yorumlarında doğanın şu özelliğine dikkat çekmektir: dinamiklik. Bu dinamiklik düşüncesi, basitten karmaşığa hayatta var olan bütün unsurların arasındaki ilişkileri hatırlatmaktadır. Bu da çeşitliliğin doğal bir sebebi olarak karşımıza çıkar.(Kışlalıoğlu ve Berkes, 2001, s.17).

Mülkiyet düşüncesinin oluşumunda alıcının rolü önemlidir. Proudhon bu durumu şöyle açıklar: alıcı hudut çizer ve çitle etrafını çevirir; burası benimdir, iznim ve bilgim dahilinde buradan girilebilir demenin bir gasp olduğuna vurgu yapan Proudhon, mülkiyetin emeğin ürünü olduğu söylemenin ve emeği işleme açmanın bir kısır döngüye yol açtığını belirtmektedir (Proudhon, 2018, s.108).

3.KARŞILAŞMALAR VE KESİŞMELER

İnsanoğlunun kozmos çatısı altında, kendi varoluşsal macerasını sürdürdüğü dünya sahnesinde, tarihin devirlerinde küresel ölçekte bazı tabii iklim olayları meydana gelmiştir (Keleş, Akarsu, Uluğ vd., 1997, s.41). Bazı istisnaları dikkate alınmazsa etkileri ciddi tahribat ve yıkımlara sebep olan, uyarılarını kasıtlı ve kuvvetli bir şekilde hissettiren ve çok sayıda canlı hayatını içine alan böyle büyük bir küresel tehdidin varlığından başka bir dönem için söz etmek neredeyse mümkün görünmemektedir.

İnsanlığın çağlar boyunca içinde varlık bulduğu ve kadim zamanların tecrübesini bir hazine gibi sunan geleneğin terbiyesi eşliğinde kendisini kuşatan tabiatla uyumlu olmanın ritmini yakaladığı, şuurlu ve zeki kurgusuyla kendisine nazar etme doruğuna varanları aciz ve hayran bırakan, kozmos suretinde apaçık önünde duran sonsuzluğun sanatına hürmette kusur etmediği dönemleri elinin tersiyle itip geri plana atarak arzı endam eden modern zamanın insanı, bu derece ciddi bir uyarıyla hiç de hesaplamadığı bir anda baş başa kalmıştır. “*Ekolojik Kriz, İnsana Batı’da on yedinci yüzyıldan beri geliştirilen ve insan ile kâinatı büyük bir ahenk içinde gören kutsal bilimlerin unutulmasına dayanan insan anlayışında ve insanın çevre ile olan ilişkisinde temelden yanlış bir şeylerin olduğunu hatırlatmak üzere sahneye çıkmıştır*”(Nasr, 1995a, s.20).

Nasr’a göre tarihsel süreçte modern insanın tabiata bakışını tetikleyen iki temel etken öne çıkmaktadır. İlki, “*sadece insanın fiziki ve en iyi ihtimalle duygusal ihtiyaçları için kullanılması ve hoşlandıkları her şeyi onunla yapabilsinler diye tamamen insanoğlunun hizmetinde tutulması amacıyla, tabiatın statüsünün bütün nihai manevi keyfiyetinden mahrum edilmiş bir gerçeğe ve bir nesneye dönüştürülmesine (ek olarak) makinistik tabiat anlayışı*”. İkincisi ise, “*insanı, hem Allah’tan hem de tabiatın nihayette bağımsız ve bu yüzden, onu kendi isteği veya tabiat hakkındaki düşüncesi yahut ihtiyaçları ya da kendi etrafındaki dünyayı nasıl idare edip düzenlemesi gerektiğine göre, tabiat üzerinde bağımsız bir fail vazifesini üstlenebilen müstakil bir varlık olarak tahayyül eden, Rönesans’ın getirdiği Hümanizmdir*” (Nasr, 1996, s.56).

Ortaya çıkan krizde sonraki bölümlerde geniş bir şekilde ele alınacak olan tabiatın kutsal yönünün seküler dünya görüşünün egemenliği altındaki modern insan tarafından yok edilmesi, Nasr'a göre bu felaketlerin birinci dereceden sorumlusu olmuştur. *“Çevre krizi, aslen kutsal olmayan bir gerçeklik olarak görülen doğa üzerinde, beşerî varlıklara sınırsız bir güç veren içsel bir marazın ve bütün bir dünya görüşünün sonucudur.”* (Nasr, 2002b, s.48). Nasr'a göre, insan türünün çoğunluğu üzerinde dinin halen etkin, baskın bir sosyal kurum oluşu, bu kutsal yönün yeniden inşa edilmesinde dinin öncelikli bir taraf olarak sürece müdahil olmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü din, günümüzde hem insanlığın çoğunlukla itibar ettiği etkin bir sosyal kurumdur hem de günümüz çevre krizinin ortaya çıkmasını tetikleyen modern dünyanın ihtiraslarına ve aç gözlülüğüne karşı züht ve kanaatkârlık gibi dinginlik veren bir sükûnet imkânı sunabilir. *“İnsanlığın büyük çoğunluğu için şimdi, her şeyden önce dinin zayıflatılması, ikinci olarak yeni tanrıları “ilerleme “ ve “gelişim” olan sözde bir din çeşidinden türeyen yeni bir değerler dizisi ile yer değiştirmesiyle körüklenen içimizdeki büyük ihtirasları kontrolün başka bir yolu yoktur”* (akt: Chittick, 2012, s.112).

Nasr, konu ile ilgili incelemelerini, kendisine son yüzyıla kadar batıda özel bir yuva kuran ve şimdi diğer kıtalara da yayılan ve çevrenin küresel ölçekte tahribinin baş sorumlusu olarak gördüğü modern dünyaya ev sahipliği yapan batıdaki hem felsefe hem de bilimle ilgi tarihsel değerlendirmelere yer vererek başlatır.

Sözü edilen dünya: *“evrensel olarak savunulan ‘doğanın kutsallığı’ görüşünden uzaklaşarak insanı doğaya yabancılaştırılmış, kopmuş olarak gören ve doğanın kendisini de artık hayatın kaynağı olarak değil, onun yerine salt dünyevi insan tarafından kontrol edilerek sömürülecek cansız bir kütle, bir makine olarak”* gören bir dünyadır. Bu yönüyle Nasr, bu dünyayı uzunca bir süredir bünyesine musallat olan hastalık ve sakatlıkları daha fazla içinde tutamayarak dışarı taşımış bir dünya olarak teşhis etmektedir ki, çevre krizi hem bir ruhsal rahatsızlık ve uyumsuzluğun işaretidir hem de hastayı içinde bulunan durumun ciddiyetini fark etmesi için uyarıcı tabii mesaj niteliğindedir. *“Tabiattaki kriz, aynı zamanda bir hayat krizidir de. Bu yüzden de hayatın hayvan ve bitki olarak tecelli ettiği sadece dış*

dünyaya değil, içimize de, yani insanoğlunun içine de işlemiştir. içimizde hayatın anlamına ilişkin bir kriz mevcuttur” (Nasr, 1995b, s.34).

Bu dünya aynı zamanda “*diğer herhangi bir gelenekte görülemeyecek şekilde doğa yasalarını ahlaki yasalardan ve insan ahlakını da evrenin işleyişinden”* ayırmıştır. Nasr’ın çarpıcı ifadesiyle: “*Çağdaş insan, tabiatı, kendisinden yararlandığı, ama kendisine karşı sorumlu olduğu bir eş gibi değil bir fahişe gibi görmektedir. Kendisine karşı hiçbir sorumluluk duygusu beslenmeyen bir fahişe.. , ..bir fahişe gibi kullanılan tabiatın durumu, günden güne, daha fazla gönül eğlendirmeyi imkânsız kılmaktadır.”* (Nasr, 2009, s.105). Ve dikkat çekici olan şudur ki; Nasr’a göre, günümüzde çevre ve tabiat üzerine yeni yeni ortaya çıkan yüzeysel sorumlu girişimlerin altında gönül eğlendirme sefasının erken biteceği endişesiyle ortaya çıkmış hazımsızlık yatmaktadır (Nasr,2008, s.42).

Öte yandan halen dünya üzerinde yaşanan mevcut çevre krizinin ortaya koymuş olduğu manzarada farklı coğrafyalarda yaşayan ve tabii çevreyi yok eden -en azından duruma seyirci kalan-bütün kültürlerin az çok payı bulunmaktadır. “*Batıda doğup tedricen diğer bölgelere dağılan modern insan asırlarca gezegeni hep ilerleme, maddi başarı iktisadî gelişme ve on dokuzuncu yüzyılın diğer yanlış ideal ve tanrıları adına tahrip etmiştir. Dünyayı kazanmak gayesiyle semaya sırtını dönen modern insan bir anlamda bugün sırf semanın yitirilişinden dolayı dünyayı kaybetmektedir”* (Nasr, 1995b, akt: Chittick, 2012, s.123).

Nasr’a göre, içinde yaşadığımız çağda ortaya çıkan nüfus patlaması, kent yaşamındaki donukluk, her yönden tabii kaynakların tükenişi, doğal güzelliklerin tahrip edilişi, çevrenin makinelerce işgal edilişi, akıl hastalıklarındaki olağan üstü artış ve aşılması gittikçe daha da zorlaşan bin bir çeşit problemin temelinde açıkça tabiatın boyunduruk altına alınması yatmaktadır (Nasr, 2008, s.66). Nasr, modern insanın yaşadığı bunalımların altında insanın kutsal ile olan bağlarını kaybetmesini gerekçe gösterirken “*Bugün istenmeyen bir şey olan beşeri yaşam bütünlüğünün bozulması, insan zihninin giderek daha çok bölümlere ayrılması ve insan ruhunun parçalanması hep sonuçta ilkesel bilginin yitirilmesi, insanın öğrendikleri ve bildiklerinin bu nedenle parçalara ayrılmasıyla ilişkilidir. Yani kısacası kutsal bilimin (Scienta Sacra) kaybedilmesi ile ilişkili”* (Nasr, 1996, s.77) olduğunu belirtir.

“17. yy. da din, batıda evren üzerindeki iddiasını kaybetmiş ve doğal düzen ile ilgili dinî bilgi, sahnede egemen hale gelen yeni bilim paradigmasında meşruiyetini kaybetmiştir.” (Nasr, 1996, s.80). 17. yüzyıldan itibaren önceleri kıta Avrupa’ında sonraları ise başta Amerika olmak üzere hemen hemen bütün dünya coğrafyasında ağırlığını ve hâkimiyetini baskın bir şekilde hissettiren materyalist tabiat anlayışı, modern insanı, doğaya daha fazla hâkim olma konusunda fazlasıyla hırslandırmış ve kısır bir döngüyle sonu gelmez bir açgözlülüğe mahkûm etmiştir. Bu dönem aynı zamanda seküler hümanizmin ve dünyevi insanın mutlaklaştırıldığı bir döneme de tekabül etmektedir ki dinî sınırlılıklardan kendini kendince azat eden bu yeni insanın önünde doğal dünya, savunmasızca bekler görünmektedir (Nasr, 2002a,s.49). “İnsan semadan gelmiş ve tabiatla uyum içerisinde yaşayan bir mahlûk iken, kendini aşağıdan gelmiş biri olarak görüp tabiatın en öldürücü tahripçisi haline gelmiştir.” (Nasr, 1995a, s.51).

Geleneksel insanın mistik bir şekilde manevi doruklara tırmanma arzusu, maalesef ki yerini önceleri aşılmaz dağ zirvelerini alt etme, sonra da topyekûn evreni ele geçirme sevdasına, nihayetinde ise tüm bir tabiatı boyunduruk altına alma arzusuna dönüşmüştür (Nasr, 2015, s.19). “Geleneksel insanın tabiat dünyasında nesnel olarak ve tabiatın ontolojik gerçekliğin bir parçası olarak görüldüğü semboller, artık tabiata dair dini bilgiyi ciddiye almayan bu zihniyet tipi tarafından bir kenara bırakılmıştır.” (akt:Chittick, 2012, s.119). Böylece çevre bunalımı, Nasr’a göre, insanın ilahî olanı ve onun bütün bir varlık sahasının mevcudiyetini devam ettirdiği hakiki çevre olarak görülmesinin reddedilmesinden kaynaklanmaktadır. “Çevrenin tahribata uğraması, modern insanın doğal çevreyi ontolojik olarak bağımsız bir gerçeklik düzeni ve ilahi çevreden kopuk bir şey olarak görmek istemesinin bir neticesidir.” (Nasr, 1995a, s.98).

Her ne kadar birçok Hristiyan veya Yahudi ilahiyatçı ve -Nasr’a göre- İslam’ın da içinde bulunduğu batılı olmayan dinler, konu ile ilgili dinî ritüelleri dillendirmeye, bir doğal çevre teolojisi, etik ya da ekoteoloji geliştirmeye çalışmış olsa da süreç, hali hazırda sonu kestirilemeyen hastalıklı bir yörüngede ilerlemeye devam etmektedir. Çünkü Nasr’a göre dinler de halen durumun kendilerine bakan yönlerinden habersizdirler. Zaten Nasr’ın amacı da, modern bilimin totaliter

iddialarını çürütmek ve çeşitli geleneklerin yüzyıllar boyunca kendi kozmolojileri ve kutsal bilimleri içerisinde geliştirdiği dini doğal düzen görüşünün ifadelerine yer açmaktır (Nasr, 2002a, s.76). Burada “din” ve “maneviyat” kelimelerinin üzerindeki ayrıma dikkat etmek gerekir. Her ne kadar ikisi bir birinden ayrılmaz ve birbirini tamamlayıcı bir şekilde özdeşlik arz etmiş görünse ve hiyerarşik olarak yukarı doğru bir bütünlüğü sağlamış olsa da iki kavramın anlamsal muhtevası tabiatın içsel mesajını algılamada farklı fonksiyonlar ihtiva etmektedir. Çünkü salt hukuka dayalı dinî ritüellerin tabiatın derunî-batinî yönünü görmede yetersiz kalmasına mukabil, tabiatı anlamlandırma için ihtiyaç duyulan ve tek tek dini tecrübeleri ortak bir paydada buluşturan metafizik-manevi bir bakış açısına her zaman ihtiyaç duyulabilmektedir (akt: Chittick, 2012, s.115).

Esasında bilim ve teknolojinin asli konumunu, onu ortaya çıkaran insanın takdir etmesi gerekirken günümüzde teknik ve teknoloji insanın hâkimiyet mazbatası şeklinde algılanmış, o ve onun tarafında olanlar mağrur bir kibirlilikle tabiata her istediklerini yapabileceklerini zannetme yanlılığına düşmüşlerdir. “*Teknolojinin doğal çevre üzerinde yaptığı kıyım, su, hava ve çevre kirlenmesi vb. tüm sorunlar, modern insanın tutulduğu hafıza kaybı ya da unutkanlık hastalığından kaynaklanmaktadır.*”(Nasr, 2015, s.65). Bu bağlamda Nasr, «tabiatın gözcüsü» olması gereken insanoğlunun bilimin şımarıklığıyla kendine zoraki bir «tabiata hâkim olma» görevi addettiğini belirterek, hali hazırdaki krizin hem sebebi aynı zamanda hem de sonucu olarak gördüğü bilimsel bakış açısının tek meşru otorite görülmesini derinden eleştirmektedir (Nasr, 2009, s.8). Bu yaklaşımla Nasr, genel olarak çevre sorunlarının temel sebebini de ortaya koymaktadır.

Nasr’ın bu eleştirisinde, bilimin gündelik hayattan uzak oluşu ve bilim adamı ile sokaktaki adamın arasındaki mesafenin açık oluşunun önemli etkisi vardır. Ayrıca bilimin anlaşılması, yorumlanması ve uygulanmasını sağlayan araçların ortaya çıkardığı şiddetli bunalımlar, bu denli bir eleştiriyi haklı kılmaktadır. “*Modern dünyada çevre, egemen felsefeyi izlemek suretiyle yok edilmektedir*” (akt: Chittick, 2012, s.7). Nasr’a göre bilim, kozmik düzenin dokusu içerisinde çevresini yakarak ilerleyen bir ateşe dönüşmüştür. “*..tabiatla iş birliği yapacak yerde, durmadan*

onunla çatışan modern medeniyetin her haliyle gösterdiği üzere, modern insanla tabiat arasında topyekûn bir dengesizlik vardır” (Nasr,2009, s.31).

Öte yandan hali hazırda herhangi bir geleneksel dinin tabiat üzerine söyleyeceklerini Rasyonalizm, Hümanizm, Postmodernizm ve Rölativizm çemberinde septik kuruntulara kurban eden bir bakışla modern bilim anlayışının kendi ayakları altından kayan zemine tutunarak mevcut çevre krizine çözüm bulunabileceğini beklemek de en sade bir ifade ile safdillik olarak görünmektedir. *“Batı’da tabiatla alakalı dini bakış açısı kaybolmuştur. Burada bile din halen sıradan insanların dinlediği şeydir; oysa bu sayı dünyanın diğer bölümlerinde çok daha fazladır. Bu nedenle de dinin yerini değiştirmeye çalışan herhangi bir sekülerist ideoloji, daima dinin rolünü oynamaya gayret eder. Bu durum şu an birçok insan için bir “din” olarak kabul gören Batı’nın modern bilim ideolojisinde söz konusudur” (Chittick, 2012, s.117).*

Nasr, küresel ölçekte böylesi bir tehdidin eşiğinde modern insanın elindekileri tüketerek daha fazla ilerleyemeyeceğini fark etmesiyle, zoraki bir yeni gökler ve yerler arayışına girmeye mecbur kaldığını belirtir. Dünyanın geleceğini koruma adına atılan adımların selameti, doğal düzen içerisinde hak sahibi olan bütün insanlık âleminin, denklemin bir tarafında yer etmesine bağlıdır. Bu durum göz ardı edildiği müddetçe her türlü çözüm arayışı, tabiatın memnuniyetsizliğine çarparak insanlığın vicdanında yeni hayal kırıklıkları ve yeni çözümsüzlüklere dönüşecektir. Çünkü tabiat ile insan arasında bilimin mevcut yöntemlerle asla fark edemeyeceği çok özel bütünlük ve çok özel etkileşim söz konusudur. Diğer dinler, diğer Yer ve Gökler pozisyonuyla tam da burada bu etkileşimin tarihsel hafızasını teşkil etmektedir (Nasr, 2002a, s.23). *“Varlığın yüksek halleri ile dikey bir ahenk olmaksızın, tabiatla -ya da insanın tabiatla olan- bir ahenge sahip olması imkânsızdır. Tabiat tamamen maddi olarak idrak edildiğinde, hatta Allah bir saatçi olarak idrak edildiğinde, ..Tabiatı tabiatın ilkelerinden kopardığımızda -bunlar gerçekliğin psişik ve manevi ya da mesleki seviyeleridir- bu durumda tabiat, onunla olan ilişkimiz söz konusu olduğunda dengesini zaten kaybetmiştir” (akt: Chittick, 2012, s.41).*

Birçok modernizm eleştirmeni, Nasr’ın üzerinde durduğu dengesizliğe değinmekte fakat bu dengesizliğin insan ile Tanrı arasındaki uyumun bozulmasından

kaynaklandığını ifade etmekten aciz kalmaktadır. Nasr'ın üzerinde ısrarla durduğu önemli bir nokta ise; modern olmayan diğer gruptaki birçok insana göre tabiatın kutsal bir tarafının olduğu gerçeğidir. Bu bakış açısında Nasr, *“kozmos insanla konuşur, kozmosta olup biten her şeyin bir manası vardır. Bunlar kozmik alanın hem perdelediği, hem de ifşa ettiği daha yüksek düzeyde bir gerçekliğin sembolleridir”* (Nasr, 1995b; akt: Chittick, 2012, s.88) der.

Nasr'ın bu yüksek düzeyde gerçeklik dünyası, insanların kozmosun metafizik dünyasına sırtını döndüğünde bozulan doğal düzeni yeniden kurmak için başvurmaya mecbur kaldıkları başka gökler ya da başka yerlerden başkası değildir. *“Bu dönemlerde de insanlar yaşaya geldikleri Göğün altında Yeri tahrip etmekle; gerçek Gök kavramını metafiziksel, kozmolojik ve teolojik anlamda reddedenlere katılmaktadır. İnsanoğlu tabiat düzenini bozmayı sürdürdükçe ve hatta bir asır kadar önce tasavvur edilemeyecek oranlarda bir kozmik kaos tehdidi arz ettikçe, günümüzde çabalarını daha da artan düzeyde doğal düzenin tahribi doğrultusunda birleştirmekte olan birçok toplumun yaşam biçimini belirleyen başka Yerler ve Göklere dönmek zorunlu olmaktadır”* (Nasr, 1995a, s.29). Böylece bu Gökler ve Yer üzerinden belli bir dini ritüel ortaya koyarak gerçekliğin yüksek seviyeleri olan metafizik veya maneviyat ile insanlık arasında özel bağ kurmuş, tabiatın dili ve mesajını anlamak için fırsat doğmuş olur (Chittick, 2012, s.95).

Nasr, M. Eliade'ye yaptığı atıfla tabiatın (kozmos) ve insanın, “logos” un (küllî aklın) tezahürleri olarak görüldüğünü ifade eder (akt: Chittick, 2012, s.71). Hatta bizzat kozmosun kendisi, insanın içinde yaşayıp öldüğü topyekûn mana âleminin ayrılmaz bir parçasıdır. *“İnsan-ı kâmil kendisinde varoluşun tüm derecelerini ihtiva eder ve hem kozmosun hem de insanın arketipidir. Dolayısıyla insan ve kozmos arasında elbette fizikî ve niceliksel olarak değil, metafizik açıdan derin bir mütekalibiyet mevcuttur”* (Chittick, 2012, s.143). Nasr günümüzde geldiği noktada tabiat biliminin ortaya çıkabilmesi için, öncelikle kozmosun özünün sahip olduğu bu kutsal niteliğinden kopartılmak, diğer bir deyişle profanlaşmak zorunda bırakıldığını ifade eder. Bu sebeple bilimsel tabiat görüşüne batmış olanlar için tabiat şu halde saydamlığını yitirmiş, donuk ve anlamsız bir hal almıştır. Dolayısıyla tabiat ilimleri sembolik muhtevalarını yitirmişler -simya- gibi kozmik bir şenlikten -kimya-

gibi bütün kutsiyetlerin yitirildiği bilimlere indirgenmişlerdir. Modern bilimsel dünya görüşünün yol açtığı bunalımın ardında yatan yegâne neden de Nasr'a göre budur (Chittick, 2012, s.154).

Her ne kadar son dönemde değişmeye yüz tutsa da halen yürürlükte olan klasik bilimsel yaklaşımın varoluşun kökeni üzerine soru sormaktan kaçınmayı bilimsel bilginin ön şartı kabul etmesi, tabiat üzerine yapılan çalışmaları alabildiğine kısıtlamıştır. Bu kısıtlılık daha önce ifade edildiği üzere kâinatın özünde sakladığı sembolik hakikati görmeyi manipüle etmiş, nihayetinde de ortaya hissiz ve mahiyetsiz bir bilim kurmacası çıkmış, sonuç kaçınılmaz bir şekilde mutsuz ve şaşkın bir insanlık tablosu olarak tezahür etmiştir (Nasr, 1995a, s.67). Nasr, Modern Bilime dayalı bu tek düze bakış açısının biçimsel gerçekliğin tüm düzlemleriyle uğraşan kozmolojiyi alabildiğine sınırladığını söylemekte ve bu dar bakış açısının onu neredeyse imkânsızlaştırdığını öne sürmektedir. Nasr'a göre maddi düzlem, sözü geçen gerçeklik boyutlarının sadece bir katmanıdır (Nasr, 2008, s.70). Nasr'a göre, Kozmoloji ile meşgul olmak, profanlaşmış bir bakış açısıyla, laik bir zihinsel iz düşümle doğal olarak mümkün değildir. Çünkü Kozmoloji kendi sınırları içinden bir noktadan sabit alınarak kuşatılacak tek düze bir kurgunun çok ötesinde, akılsal imkânın ve fiziksel kuralların üstünde aşkın bir mahiyete sahiptir. Bu sebeptendir ki vahye ve metafizik öğretiye bağlı olmak zorundadır. Ancak bunların rehberliğinde emin adımlarla ilerleyebilir. *“isterse galaksilere uzanmış olsun, varoluşun yalnızca maddi ve cismani düzleminde temellendirilen, üstelik her gün değişen bireysel tahminlere dayalı bir kozmoloji, gerçek kozmoloji değildir”* (Nasr, 2015, s.83). Özetle Nasr, Evren'in vahiy ve metafizikle birlikte okunması gerektiğini vurgulamaktadır.

Nasr, batıda hakiki bir kozmolojinin ortadan kalkmasının sebebi olarak, genel anlamıyla metafiziğin göz ardı edilmesini, özelde ise varlık ve bilgi hiyerarşisinin unutulmasını gösterir (Nasr, 1995a, s.62). *“Gerçekliğin çeşitli düzlemleri tek bir psiko-fizik alana indirgenmiştir, tıpkı bir manzaraya bakarken üçüncü boyutun apansız ortadan kalkması gibi bir şeydir bu”*. Nasr, Batıda ki bilim algısının ortaya çıkışını, kozmolojinin nesnelere indirgenmesi ve hakikatin nesnelere fiziki çözümlenmelerinde aranması, yüksek olanın alçak olana indirgenmesi yani küçükten büyüğü çıkarma eğiliminin bilim algısında yerleşik bir fikir olarak benimsenmesi

olarak analiz eder. Bu durum doğal olarak basit fiziksel bir ifadeyle en büyüğü en küçüğün içine hapsedmek anlamına gelmektedir (Nasr, 2008, s.49). “*Gerçekliğin belli bir hiyerarşiye sahip olduğu gerçeğinin tahrip edilmesiyle bilginin çeşitli düzlemler arasındaki uyumlu iş birliği de antik ve ortaçağ ilimlerinin temelinde yatan çeşitli gerçeklik tabakaları arasında ki mütakabiliyet de ortadan kalkmıştır*” (akt: Chittick,2012, s.136). Sonuç olarak adı geçen ilimler geri plana atılmış, insanî entelektüel bilinç düzleminde itibarsızlaştırılarak insanlığın uzun soluklu kazanımları ve manidar tecrübelerle elde ettiği birikimleri sonu kestirilemeyen bir macera adına terkedilmiştir. Hali hazırda günümüz insanının zihniyeti de bu maceraya uygun bir formatla ilerlemeye devam etmektedir.

Bilimsel faaliyetler 17. Yüzyıl’dan itibaren teknik ve sembolik ifadelere indirgenmiş, hakikat arayışı bilim insanlarının gündemini pek de meşgul etmemiştir. “Ne var ki, varsayımlar oluşturulduktan sonra ve onlara dayanan bu bilim ortaya çıktıktan sonra, bunlar gönül rahatlığıyla unutulmuş; gerçekliğin gerçek niteliğini de bu bilimin sonuçlarının belirlediği öne sürülmüştür” (Chittick, 2012, s.19). Modern bilim tabiatı neredeyse bir deney malzemesi konumuna indirgemiş, doğal haliyle gerçek tabiatı değil aksine laboratuvara getirilen ve sınırlı şartlar altında deneye tabi tutulan parçalanmış bir tabiatla avunma yolu tercih edilmiştir (Nasr, 1996,s.117). Nasr, modern bilimin bu yaklaşımlarını ciddi eleştirilere tabi tutmaktadır.

Nasr, teoloji ve bilim arasındaki çatışmaya, pozitivist bilim anlayışının ortaya çıkışında etkili olan birçok bilim felsefecilerinden, fizik, matematik ve felsefe sahalarında alana ait daha somut örnekler vererek konuyu detaylandırır. Bilim felsefesinde hâkim olan görüş felsefenin büyük bir bölümünün hatta bizzat aklın bile doğrudan bilime teslim olduğu yönündedir. “*Batı’daki felsefeciler dört yüz yıl boyunca seküler ahlaki geliştirmeye çabalayan bilimselciliğin tesiri altında kalmışlardır*” (akt: Chittick, 2012, s.71). Felsefe, bilimsel yöntemleri veya buluşları tenkit edeceği, sorgulayacağı, muhasebe edeceği yerde bilimin bir gölgesi haline dönüştürülmüştür (Nasr, 1995a, s.13). Her ne kadar kıta Avrupa’sında egzistansiyalizm ve fenomenoloji gibi bilimsel bakış üzerinde etkisiz bazı akımlar olsa da bunlar kimi zaman yeterince tesir edememiş, özellikle egzistansiyalizm için düşündüğümüzde maalesef ki insanla tabiat arasındaki bağı iyice koparmış, bilimle

de pek alakadar olmamıştır (Nasr, 2002a, s.27). Nasr'ın burada eleştiriye tabi tuttuğu felsefe, modernizmin ve bilimsel bakış açısının ortaya çıkmaya başladığı ve geliştiği dönemlerdeki felsefi faaliyetlere karşılık gelen felsefi hareketliliklerdir.

Pek tabii yer yer bilim eleştirmenleri de sahneye çıkmış ancak onların eleştirileri de yine yüzeysel kalmış, Nasr'ın ısrarla üzerinde durduğu metafizik bilginin yani gerçeğin ve bilimin derecelerini belirleyecek tek şey olan “scientia sacra”yı fark etme seviyesine ulaşamamıştır. “*Bu bilgi olmadığı zaman, sadece donuk ve daha yüksek dereceden hakikatlerle hiçbir bağlantısı kalmamış birer olgu olmaktan öteye geçemeyen bilimsel buluşlar ve hatta çok daha karmaşık bilimsel teoriler, ancak bu bilgi sayesinde sembolik ve manevi bakımlardan bir anlam kazana bilirler*” (Nasr, 2015, s.127). Sonuç olarak hem bilimsel yaklaşım hem felsefi faaliyetler hem de bunlara karşı yapılan cılız eleştiriler Nasr'ın Kutsal Bilim olarak adlandırdığı farkındalık seviyesine ulaşamamaktadır.

Anarşizmin kapitalizm ve aydınlanma eleştirisinden hareket eden ekono-anarşizmin anlaşılabilmesi için öncelikle kapitalist üretim sürecine ve onun insan-doğa ilişkisinde yarattığı tahribata değinmekte fayda vardır. Ekolojik krizlerin kaynağıyla ilgili yapılan temel hata, kapitalizmden ziyade teknolojiye odaklanmaktır.

Teknolojinin bu konudaki işlevi, toplum-doğa ilişkisini görünür kılmaktır. Dolayısıyla kapitalizmin kendisini hedef almak yerine teknolojiye odaklanmak bir nevi gölgelerle savaşmak anlamına gelmektedir. Kapitalizm, “özel mülkiyete, emek sömürsüne, artık değere, artık nüfusa, sermaye birikiminin sürekli kılınmasına, bunu olanaklı kılmak üzere üretim ve tüketimin sürekli büyümesine, bu büyümeyi olanaklı kılan teknolojik gelişmelerle desteklenmiş doğal kaynak sömürsünün artmasına ve yaygınlaşmasına dayanan bir üretim tarzıdır. Oysa toplumsal ekoloji, hiyerarşi ve tahakkümü daha geniş bir şekilde inceleyerek göstermiştir ki, hiyerarşi tamamıyla toplumsal bir kavramdır.

Toplumsal ekoloji düşüncesinin toplum tasavvuruna göre, Ünal (2010)'ın işaret ettiği üzere, yaşlılar gençleri, erkekler kadınları, devlet toplumu, bireyler doğayı tahakküm altına almış ve bir bakıma sömürmektedir. Toplumdaki bu sömürünün bitmesi ve insanların doğa ile barış içinde yaşaması için mevcut

toplumsal yapının değişmesi ve toplumun ekolojik ilkelere göre yeniden kurulması gerekir. Bu düşünce ve iddialar ütöpic de olsa ekolojik bunalımları dile getirdiği ve mevcut sistemi sorguladığı için önemlidir. Herhangi bir düşüncenin olgunluğa ermesi kendi kendisiyle hesaplaşmasına bağlıdır. Toplumsal ekoloji hareketi, doğa sorunu ile toplumsal sorun arasında bağ kurarak, modern toplumun doğasını sorgulamaktadır. Ekolojik bunalımı modern toplumun işleyişindeki bir aksaklık olarak değil, aksine modern toplumun başarısının yol açtığı bir bunalım olarak görmektedir. Çünkü modern siyasal-toplumsal örgütlenme ve bu örgütlenmeye kaynaklık eden değerler sistemi, doğa ve toplumu karşıtlık temelinde ele almaktadır. Dolayısıyla ekolojik bunalım, modern-endüstriyel toplumun doğasından kaynaklanmaktadır. Bu bunalımı çözmek için toplumsal ekoloji hareketi akılcı ekolojik toplumu yaratmak, doğayı ve insanı özgürleştirmek ve insanileştirmek, aynı zamanda insanın insana ve insanın doğaya tahakkümünü kaldırmak amacıyla konfederal bir siyasal sistemi ve yerelleşmeyi önermektedir. Bu önerileri ortaya koyarken, toplumsal ekoloji hareketi kendini diğer çevreci hareketlerden ayırmakta, onların insanı merkeze alan, sömürüyü meşrulaştıran ve toplumsal ve felsefi derinlikten uzak çözümlmelerini radikal bir biçimde eleştirmektedir (Ünal,2010, s.122).

Konuyla ilgili ilginç bir değerlendirmeyi burada anmakta yarar vardır. Toplumsal ekoloji fikri, bireyin çevresiyle olan bağlarını yeniden yorumlamayı önermektedir. Değiştirilmesi gereken insan veya doğa artık varsayılan doğal sınırlarında değildir. Birey tüketim çılgınlığıyla değişmiş, doğa bozunmuştur. Öyleyse bu yaklaşımın bir paradoks durum olduğunun altı çizilir (Cangızbay, 1989, akt: Ünal, 2010,s.120).

Derin ekoloji fikrinin alt yapısında“antiussalcı”, “doğa” ile “mistik” bir “birlik” düşüncesi yattığına işaret eden Ünal (2010)’ın belirlemelerine göre, çevrecilik hareketinde ise pragmatik, “insan merkezli”, sistem için sistemi eleştirmektense sistemin uygulamalarını görünürde yumuşatan, ancak mevcutsömürücü sistemi yaptıklarıyla meşrulaştıran bir “supap” görevi görmekten öteye geçemeyen “çevre mühendisliği” yatmaktadır. Tamkoç (1994)’un belirttiği üzere, “Derin ekoloji” kendisini “doğa-merkezli” bir düşünüş olarak “insan-

merkezli” çevreciliğin tam tersi olarak tanımlar ve “vahşi doğa”yı merkez alan bu düşünüş, temelde idealist olup doğa ile mistik bir “birlik” olarak bütünleşme yolunu Budizm’de, Taoizm’de ve özellikle diğer doğu dini düşüncelerinde bulur. Ayrıca eşitlik ilkesi üzerinden de eleştiriler de bulunur. Etik bir değer kümesi oluşturulacaksa başrolde insanın olması gerektiğini belirtilirken, kurumsallaşmanın sağlanması açısından diğer canlılarla, cansızlarla olan ilişkilerin yönetim sürecinin insanda olduğunu vurgulamaktadır (akt: Ünal, 2010, s.121).

Günümüz düşünsel tartışmaları içerisinde ekoloji (çevre bilimi) ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Entelektüel bir uğraş olarak çevre üzerinde düşünmek, sosyal hareketleri tanımada, bireysel tutumları anlamlandırmada çevre kavramının etki derecesi önem kazanmaktadır. İçinde bulunulan mekân olmanın yanı sıra katmanlı bir tanım tabakası barındıran çevre, sorunları ile gündeme sıklıkla gelmektedir. Bu çalışmada çevre biliminin(ekoloji) alt alanlarından biri olan çevre sorunlarının birey ve toplum üzerindeki etkileşimleri düşünülerek, S.Hüseyin Nasr görüşleri üzerinden insanın bu konu üzerindeki düşünsel anlamlandırmalarını yorumlamaya gayret edilmiştir.

Dikkatimi çeken en önemli husus, “kurtuluş doktrini” oldu. Filozof bu *dünyadan kurtulmanın yolları* üzerine düşünüyor ve formüllerini insanı odağa alarak oluşturuyor. Değer yargılarını oluştururken S.Hüseyin Nasr, İslami bir çerçeveye hareket etmeye, eyleme geçmeye gayret ederken bulunduğu kültürü sorgulamaya sevk ederek düşünsel kurgusunu oluşturuyor.

İnsanın doğa üzerindeki tahakkümü, insanın insan üzerindeki tahakkümüne yol açtığına göre insan üzerindeki otoritenin kırılması bu ilişkiyi çözmekle gerçekleşir. Darwin, esas olarak doğal seçilimin işleyişine odaklı kuram oluşturur. Organizmalar hayatta kalabilecek olandan fazla miktarda yavru ürettiğinden bu durumda ortalama olarak çevre koşullarına daha fazla uyum sağlayanlar hayatta kalıp üreyebilir. Böylelikle yararlı değişiklikler doğal seçim yoluyla topluluklarda birikir. Evrim kuramının ekolojik düşünceye doğrudan bir takım katkıları da söz konusudur. (Zengin, 2017, s.243).İlk olarak ekoloji düşüncesiyle ilişkili olarak insanın doğa karşısındaki merkezi konumlanışının terki söz konusudur. Günümüzün ekolojik krizinin ardında yatan tek başına teknoloji, nüfus artışı ya da endüstriyel büyüme

değil, hiyerarşi ve hükmetme pratiğidir. Kitlelerin acısına neden olan ihtiyaç yerini arzuya, bireylerin hazzına bırakacaktır.

Çevre, teknoloji, toplum etkileşimi, çevre sorunun ele alınışında önemli bir unsurdur. Endüstrileşme sürecinin yeni bir devrim yaşadığı günümüzde, enerji kaynaklarının kıtlığı, alternatif teknolojilerin çevresel etkileri gibi birçok tartışma alanı oluşmuştur. Bu alanların içinde enerji demokrasisi, gıda güvenliği, nükleer tehlikeler gibi alt başlıklar da, insanoğlunun cevap araması gereken sorunlar olarak karşısına çıkmaktadır. Enerji demokrasisi, çok yönlü bir kavramdır. Enerji süreçlerinin teknolojik gelişmelerle yürütüldüğü günümüzde, sosyal, politik, eğitim, iktisadi yönleri kapsamaktadır. Özellikle artan nüfus, tarım alanlarının azlığı, enerji yönetiminde adaletli bir sistem yaratma ihtiyacı, önümüzdeki yıllarda çözüm bekleyen konular arasındadır.

Eko-anarşistlerin önerdikleri toplum, moderniteyle mücadele etmektedir, özgürlüğü sağlayan insanî değerler temelinde örgütlenmiş ve karşılıklı yardım ve işbirliğine dayalı bir toplumdur. Böyle bir yapı aynı zamanda ekolojik dengeyi ve bütünlüğü korumayı kendine bir amaç edinir. Böylece toplum yapısını oluşturmak için merkezî, bürokratik ve geleneksel örgüt biçiminde toplumu arındırmak gerekmektedir (Yücel, 2009, s.78).

Bu hususta Gelenekselci Ekol nezdinde modernite kavramının “hesaplaşılması” gereken yönü nedeniyle, çok özel bir konumu bulunmaktadır. Yani kavramsal olarak aktarmaya çalıştığımız anlamından ziyade modernite; insanı ebedî ilkelere, aşkın olandan koparan ve bu bakımdan tam da geleneğin zıddı durumundaki bir sistemdir (Zengin, 2015, s.45). Nasr’ın bu düşüncesinde, iki karşıtlık (zıtlık) olarak beliren modernite ve gelenek bir gerilim alanı oluşturmuş ve nihayetinde Gelenekselciler modernitenin ezeli hikmetten bir sapma süreci olduğunu vurgulayarak, bu sürecin insanlığa ket vurduğunu dile getirmişlerdir.

Bu noktada İslami bakış açısının önemi ortaya çıkmaktadır. İslam’da tek değer kaynağı Rabb’ dir. İnsan ve doğanın diğer unsurları, araçlar olarak düşünülebilir. İslami çevre anlayışını, insan merkezli yahut çevre merkezli olarak tanımlama zor olacaktır. Tanrı merkezli bir anlayışın hakim olduğu söylenebilir.

Hüseyin Nasr' ında bu çerçevede bilim, toplum, çevre ilişkilerini yorumladığı söylenebilir.

Tasavvuf kurumuna bu noktada değinmek gerekebilir. Ayrı bir çalışmada detaylandırılabilir genişlikte bir konu olan “tasavvuf anlayışında” evrene Tanrı'nın bir eseri olarak bakılır. Tasavvuf mensupları bu yüzden evreni Kur'an-ı Kerim gibi yüksekte tutmayı önerir. Yaratılmışı, “Yaradan'dan ötürü” seven bu anlayışta doğaya karşı saygılı ve sevecen bir tutum söz konusudur.

Doğanın 'kutsal' görüşünü Tanrı'nın İşaretleri olarak canlandırmayı ümit ederek, Nasr'ın çevresel krizlere çare olduğunu belirten Quadir (2013) Nasr'ın ortaya koyduğu anlayışın, modern bilimin sınırlarını bilme, bilimciliğin tehlikeleri hakkında farkındalık, mevcut teknolojilerden en az tahrip edici olanı seçme, mümkün olduğunca geleneksel teknolojilerin kullanımının yeniden canlandırılması önerisiyle dikkat çeker (akt: Blakeway,2017, s.249).

Bilim ve toplum arasındaki ilişki her zaman içinde bulunduğumuz yüzyıldaki gibi olmamıştır. Bilim, bir yüksek merteye olarak görülmüş, halkın bilmesi hoş görülmemiştir. Günümüz dünyasında bilim toplum ile iç içedir. Örneğin büyük ölçekli deneylerin yapıldığı CERN, turistik amaçlarla ziyarete açıktır. Kişiler bu gezilere katılabilir ve bilimsel çalışmaların yapıldığı bu alanları gözlemleyebilir. Nükleer enerji konusu da bilimsel bir mesele olarak halkı yakından ilgilendirmektedir. Bu bağlamda bilimsel gelişmeler hakkında bilgiler verilerek süreç hakkında toplumsal bir anlayış oluşturulması gerekir. Bu örnekten hareketle çevre sorunlarının varlığına ilişkin toplumun bütün kesimlerinin dâhil olduğu etkileşim alanlarının ihtiyacından söz edilebilir. Bu sayede toplumun her kesiminde çevre sorunlarına yönelik ortak bir ilgi oluşturulabilir. Çevre etiği konusunun bilimsel eğitimin tüm safhalarında uygulanabilir bir müfredatının oluşması, tartışmaların dışında bir ilmi faaliyet olarak değerlendirilmelidir. Çevre sorunlarının giderilmesinde çevre eğitiminin büyük bir önemi söz konusudur. Yanı sıra insanın dünya içerisindeki konumundan kaynaklanan sorunlar, ilginçtir, uzay çalışmaları ile yeni bir aşamaya geçmektedir. İnsanoğlu, iletişim teknolojilerindeki yeniliklerin, ilerlemelerin yanı sıra uydular örneğinden ilerleyecek olursak uzayın da kirlenmesine

sebepe olmaktadır. İnsanın çevreye nazarı ele alınmalı ve özellikle bilinç sistemi içerisinde yapılandırılmalıdır (Curi, 2009, akt: Gül, 2013, s.19).

Kirlilik olgusu, enerjiyle olan ilişkiden kaynaklanarak insan-çevre etkileşimini etkilemektedir. Enerjinin üretimi, kullanımı, çevreye etkisi, kullanılan enerji türüne göre farklı doğal unsurlarının dengesini bozması (toprak, su, hava gibi) insanoğlunun çevreyle olan ilişki biçimini değiştirmesi noktasında değerlendirilmektedir” (Karabulut, 2000, s.100).

Bireyci bakış açısına karşılık ortaya çıkan bütüncül bir gözle olaya yaklaşan ekolojik görüşün (Ertürk, 2011, akt: Gül, 2013, s.20) insan-çevre ilişkisini canlı-cansız varlıkları gözeterek yeni bir anlayış sistemine yönelttiğini söyleyebiliriz. Çevre çalışmaları, mühendislik, fen bilimleri gibi teknik unsurların yanı sıra toplumu ilgilendiren bir disiplindir. Bu bağlamda doğanın eşsiz harmonisinin bozulduğunu, bunun sonucunda insanoğlunun geleceğinde büyük maddi, manevi sıkıntıların oluşacağını söylemek gerekmektedir. Çevre ile ilgili tartışmalar, tarafgir bir noktadan, cephe tutarak değil, teknik verilerin ışığında yorumlanarak anlam kazanmalıdır. Bu noktada ilginç bir tartışmaya kısaca değinilebilir. Teknik veriler ne kadar güvenilirdir? Çalışma içerisinde yer yer değindiğimiz nükleer enerji santralleri konusu bu konuda değerli bir örnektir. İlk bölümde değindiğimiz üzere, çevre sorunlarının altında yatan sebeplerden en önemlisi enerji ihtiyacıdır. Enerji ihtiyacını karşılamak için farklı yöntemler geliştiren insanoğlu yirminci yüzyılın ilk yarısından itibaren maddenin en küçük yapısında var olan enerjiyi keşfetmek üzere önemli bilimsel çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar ile bilimsel paradigmalarda oluşan yeniliklerin yanı sıra çevre sorunları üzerinde büyük bir tartışma doğmuştur. Nükleer enerji santralleri büyük bir enerjiye sahip olmayı mümkün kılarken güvenilir olma konusu gündeme gelmiştir. Bilim dünyasının kamuoyu ile bilgileri paylaşma biçimi önem kazanmıştır. Ekonomik parametreler başta olarak yapılan bazı sınıflamalarda “gelişmiş” olarak adlandırılan ülkelerin nükleer enerji santrali özelinde söyleyecek olursak var olan santral sayısı tartışmaları alevlendirmiştir. Bu hususta Nasr’ın ilgili alanlarda söylediklerini özetleyerek söyleyecek olursak, bilginin kutsalı kabul etmemesi ilkesine dayanmasını, insanoğlunun artan bilgi ve deneyiminin bu tarihsel süreçte en tehlikeli hale geldiğini, çevrenin bütün unsurlarının risk altında olduğu bir

zaman diliminde bilimin sınırlarının anlaşılması gerektiğinin altını çizmiş ve hakiki maneviyatın önemini vurgulayarak bilgiyi edinme, oluşturma, harekete geçmeye yönelik bakışımızı zenginleştirmiştir.

Tekniğin imkân sınırlarını geliştirmesi, bireyin pasifize ve yorum yapmamaya yönelik bir tutuma dönüşmesine sebep olur. Aletin doğasını bilen, geliştiren birey yerini teknolojiyi satın alan bireye bırakmıştır. Teknoloji insanları eşitleyen, düşünce zenginliği değil kurak bir benzerlik iklimi oluşturur. Şöyle ki, yaratılışı gereği sorgulayan birey, varlık sebebini unutmuştur, bu hatırlama yaşam biçimlerini üzerine düşünmeyi de sağlayacaktır. S.H. Nasr'da nesnenin varlığına ilişkin uhrevi bir bakış söz konusudur. Manevi değerleri ayrı tutan bir yaklaşım benimsemez. Parçacı bir bakışı söz konusu değildir.

Bilimin, teknolojinin getirdiği yeniliklerin doğasını hatırlatmanın bu noktada önemli olacağı düşünülmektedir. İnsanoğlunun var olduğu günden bu yana yaşamını kolaylaştırmayı amaçlayan bu üretimlerin, tarihte belki de bu kadar ciddi bir risk oluşturması üretim biçimlerini yeniden düşünmek için bir adım olacaktır. Üretim biçimlerinden, tüketim alışkanlıklarına kadar insanın doğası zarar vermeye yatkın gözükse de insan özü gereği içinde yaşadığı çevreyi düşünerek belki de çıkarıcı bir bakışla var olan riskleri en aza indirmeyi düşünmelidir.

Bu konuda Max Planck Enstitüsü tarafından yürütülen çok geniş bir çalışmaya değerine binaen değinmek yerinde olacaktır. Paul Crutzen ve E.F. Stoermer tarafından 2000 yılında kullanılan “antroposen” kelimesi bu çalışmaları açıklamak için önemlidir. İnsan etkisi, insan tarafından ortaya çıkan gibi çağrışımları olan bu kavram, çevre bilim çalışmalarında önemli bir bakış açısı sunacaktır. İnsanın doğayla var olan ilişkisi çeşitli aşamalardan geçse de içinde bulunduğumuz zaman diliminde, ilk bölümde detaylarını paylaştığım şekliyle, çevrenin insan etkisiyle maruz kaldığı sorunlar söz konusudur. Doğal yaşama, maddi gerekçelerle etkiler bırakan insanoğlunun, sınırlı olan doğayı, kirletmeden, mevcut yapıyı düzelterek, biçimsel formları yeniden kurarak yeni bir zaman diliminde yeni hedeflerle var olması hedeflenmektedir. Şöyle ki, içinde bulunduğumuz zaman yer bilimleri terimi ile belirtecek olursak Holosen zaman dilimine denk gelmektedir. Var olan mevcut toprak yapısı ve diğer etkenler düşünülerek yapılan bu adlandırmanın bilim insanları

ve ilgili enstitü tarafından antroposen olarak isminin değiştirilmesinin teklif edildiğini ve insanoğlunun mevcut yaşam anlayışını yeniden yapılandıracak bir formüle sahip olduğunu belirtilebilir. Şöyle ki, mevcut enerji üretim sistemleri, şehir yapılanmaları, beslenme biçimleri üzerine bir dizi yenilik sunan enstitü, ekoloji kavramını küresel düzeye taşımaktadır. Bitkilerden elektrik elde etmeden tutun da kültürel yapı içerisinde beslenme biçimlerini kurgularken enerji planlamaları yapan bu kavramın, çevre sorunlarını tartışmada yeni ufuklar ve deneyimler kazandıracığı açıktır (Özman,2017, Erişim Tarihi, 20/05/ 2019).

Hindistan'da yaşamış olan Şeyh Ahmed Sirhindî (ö.1034/1624) (İmam Rabbani olarak bilinir) görüşlerine bu kısımda değinmek yerinde olacaktır. Varlık konusu İslam literatüründe sıkça ele alınmış ve bu çalışmamın kapsamında olmayan bir hayli geniş bir toplam oluşturmuştur. Ancak bu konuyla ilgili vahdet-i vücud düşüncesine değinmek yerinde olacaktır. Şöyle ki, varlığa bakış, varlığı ele alış, doğa ekseninde de ele alınmış ve insanoğlu doğaya karşı bir tutum belirlemiştir. Vahdet-i vücûd (varlığın birliği) düşüncesinin en temel özellikleri şunlardır: Var olan sâdece Allah'tır. Etrâfımızda var gibi gördüğümüz âlem, Allah'ın isim ve sıfatlarının gölgesidir.. Allah'ın sıfatları Zât'ının aynısıdır. Manevi bir bakışta, varlığın anlaşılması varlığın birliği yahut görülenin birliği (vahdet-i şuhûd) olarak değerlendirilir (Tosun,2009,s.182).

Tasavvufta yer alan bu bakış açısı, Nasr'ın doğaya karşı uhrevi bakışının temelinde yatan ilkelerden olarak söylenebilir. Yaradan'ın varlığı, insanın eylemini denetliyor olması, dünya üzerinde gördüklerinin Yaradan'ın bir izi olduğunu düşünmesi, insanın doğaya bakışını da etkileyecektir. Kirleten değil temizleyen, yıkan değil ihya eden bir anlayışın köklerini bu şekilde anlayabiliriz. Yanı sıra bu bakış alemi bir parçaya ayırmadan bakışı temsil etmektedir. Sorunun ortadan kalkması, yeni çevre sorunları ile insanoğlunun karşısına çıkabilir. Nasr da ise mevcut sorunların dışında bütüncül bir bakışla doğayı düşünme söz konusudur.

SONUÇ

Ülkemizde de çevre ile ilgili çalışmalar artmaktadır. Çevre ile ilgili yaklaşımlarda düşünsel bir uğraş alanı olarak sürdürülebilirlik, enerji yönetimi, çevre bilimi ile ilgili buhran kavramları üzerine araştırmalar öne çıkmaktadır. Toplumlar ve bireyler teknoloji ile olan ilişkilerini artırdıkça çevre sorunlarının da gittikçe arttığı görülmektedir. Çevre tartışmalarının bu sorunlar üzerinden yürütülmesi doğaldır. Sanayileşme ile birlikte doğaya bakışı değişen insanoğlunun içinde yaşadığımız yüzyılda enerji demokrasisi, tarımsal çeşitliliğinin artırılması, artan dünya nüfusuna yönelik gıda denge analizlerinin yapılması gerekmektedir. Bu süreçler yönetilirken karar alıcıların, toplumun her kesiminin ortak bir paydada buluşabilmesinin yolu düşünsel zenginliklerin artırılmasında görülmektedir.

Çevre konusu, hem ülkemiz hem de diğer ülkeler için önemli bir uğraş alanıdır. Çevresiyle birlikte yaşayan insanoğlu, olası bir kirlilik yahut sorun söz konusu olursa çevreden birincil etkilenecek unsurlar arasındadır. Bu doğrultuda çevre ile ilgili çokça bilimsel çalışma yapılmasına rağmen, çevre bilincinin genç kuşaklara kazandırılması, toplumsal bir çevre duyarlılığının oluşturulması, çevre farkındalığının oluşması için çevre bilinci daha önemli bir hal almaktadır.

Çevre farkındalığının oluşmasında düşünsel tartışmaların önemlidir. Düşünsel tartışmalar sayesinde çevre ile ilgili bakış zenginliğinin yanı sıra, insanoğlunun çevre ile ilgili yaklaşımlarının oluşmasında farklılıklar penceresinden konuyu değerlendirme gibi yeni alanlar açılacaktır.

Çevre tartışmalarının politik bir düzlemde ele alınması konunun bilimsel altyapısını gündemden uzaklaştırmaktadır. Çevre felsefesi içerisinde var olan çalışmalar için de, bütünlüklü bir bakış açısıyla konuya yaklaşmak elzemdir. Karşıt adlandırılan görüşlerin tartışılması, tartışmaya ilişkin derinlik kazandırmasının yanı sıra konunun çözümüne dair somut çıktılarının buluşmasına yönelik eylemleri harekete geçirebilmektedir. Çevre sorunlarına ilişkin gerçekleşecek felsefi çalışmaların disiplinler arası bir yolla zenginleştirilmesi bu çağın ihtiyaç duyduğu düşünsel temelleri açığa çıkarmak için önemli ve somut bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Bireylerin, çevre tartışmaları ile ilgili konularında yetişmiş oldukları kültürün büyük bir payı söz konusudur. Ancak, küreselleşen dünyanın bir köy haline dönüşmesi kültürlerin yerini bir üst kültürün bırakmasına sebep olmaktadır. Çalışmamızın kapsamı içerisinde belirtmem gereken ise, insanın öğrenme kaynaklarının, biçimlerinin, araçlarının değişmesi düşünsel bir faaliyet gerçekleşirken birçok yeni araçtan etkilenmesine sebep olabiliyor. Medya araçları sayesinde gerçekleşen öğrenme, düşünsel bir faaliyetten ziyade bireyin ontolojik simgesini temsil etmek adına, gündeme ilişkin paylaşımına indirgenmiş bulunuyor. Bu durum çevre hareketlerinde medyanın rolü üzerinden ele alınacak çalışmaların konusu olduğunu belirtmek isterim.

Çevre ile ilgili felsefi etkinlikler, günümüzde aktivist bir tutum ile sürüyor gibi görünse de, ekolojik durumların düşünsel arka planı ile ilgili değerli çalışmalar bulunmaktadır. İleri teknolojinin gündelik hayatımızda katma değerinin artması ile doğa karşısında insanın tutumuna ilişkin düşünce serüvenleri de değişmektedir.

Seyyid Hüseyin Nasr'ın varlığa bakışı, çevre ile ilgili görüşlerini etkilemiştir. Çevreye bakışta, Yaratıcının tezahürünün etkisi olarak ele alınması, poetik/edebi bir yaklaşımla çevreye yaklaşması önemlidir. Çevre sorunları, modern zamanların bir problemi olarak ele alınabilir. Nasr'ın önemi, çevre ile ilgili yaklaşımları, çevre sorunları olası teknik önlemler alınsa ve ortadan kalksa dahi kapsayıcı bir tutum içermektedir. Varlığın bir tezahürü olarak, çevreye bakışı, insanoğlunun sorunlara yaklaşımında kolaylaştırıcı ilkeler sunabilir.

Çevrenin bir soruna sahip olduğu ve bunun çözümü için bir şeyler yapmak gerektiği düşüncesi yaygınlaşmaktadır. Toplumun doğaya ilişkin farkındalığını artıracak çalışmalardan haberdar edilmesi ayrı bir değer taşımaktadır. Çevre üzerine yapılan tartışmaların politik bir eksene çekilmesi insanların konudan uzak durmasında rol oynadığı kanaatindeyim. Oysa çevre ile olan ilişkimiz, gündelik hayatın içerisinde sürekli yer alsın, örneğin, bir kişinin su tüketimi, yola atmış olduğu plastik şişenin zararı, teknik verilerle birlikte gündelik hayatta karşısına çıksa, bilinçlendirme faaliyetlerinin uzun süreli etkileri olacağı düşünülmektedir. Çevre tartışmalarının, manevi yahut akılcı çözümlerinin bireyin dünyasında bir karşıtlığa sebep olması, insanın ikisi arasında bir tercihte bulunmaya iter. Oysa genel bir

çerçeve olarak, doğanın sağlıklı bir şekilde sürdürülebilirliği çalışmamda konu edindiğim iki düşünür için de üst hedeftir. İnsanoğlu içinde yaşadığı bu sistemle olan ilişkisini hiyerarşik bir yolla değil varlığını sürdürmek için bir gereklilik olduğunu hissetse, çevre tartışmaları, kutup ayıları için mücadele etmekten öte bir hüviyet kazanacaktır.

Çevrenin, şehir kültürü içinde küçük bir yeşil alan olarak görülmesi, yarışma programlarında savaşılan bir doğa olarak yansıtılması anlayışı, enerji sektöründeki gelişmelerle oluşan yeni teknolojilerin çevresel etki analizleri düşünsel tartışmaların odağındadır. Günümüz toplumunda ortaya çıkan eko-köyler gibi hareketler, bireysel farkındalıkların çevre üzerine yoğunlaşması S. Hüseyin Nasr gibi filozofların mevcut fikirlerinin daha farklı zeminlerde tartışılmasına vesile olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağbuba, F. (2016), Çevre Sorunlarına Etik Bir Yaklaşım: “Felsefi Bir Sorgulama”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Akyüz, E. (2015), Çevre Sorunları ve İnsan Hakları İlişkisi, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, C: 3, S: 15, ss. 427-436.
- Algül, E. (2016), Türkiye İçin Çevre Politikaları, 1. Baskı, Pales Yayınları: İstanbul.
- Auth, K. ve diğ (2015), Worldwatch Enstitüsü, Dünyanın Durumu 2015, Sürdürülebilirliğin Önündeki Gizli Tehditlerle Yüzleşmek (Çev. Gülru Hotinli), 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Akdur, R. (2005), Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Koruma Politikaları “Türkiye’nin Avrupa Birliğine Uyumu” Ankara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi: 23, Ankara.
- Atalay, H.(2006), Biyolojik Terimler Sözlüğü, Tebeşir Yayınları, Konya.
- Basalla, G., (2000), Teknolojinin Evrimi, 7. Baskı, çev. Cem Soydemir, TÜBİTAK Yayınları, Ankara.
- Bal, D. A. (2015), Çevre ile İlgili Yeni Yaklaşımlar, Mustafa Aydoğdu ve Kudret Gezer (Ed.); Çevre Bilimi, 5. Baskı, Anı Yayıncılık: Ankara, ss. 184-208.
- Barlas, N. (2013), Küresel Krizlerden Sürdürülebilir Topluma, Çağımızın Çevre Sorunları, 1. Baskı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi: İstanbul.
- Blakeway,D. (2017),A review of Traditional Islamic Environmentalism: The Vision of Seyyed Hossein Nasr by Tariq Qadir, Erişim Adresi: https://www.academia.edu/37753099/A_review_of_Traditional_Islamic_Environmentalism_The_Vision_of_Seyyed_Hossein_Nasr_by_Tariq_Qadir
- Bozkurt, Y. (2013), Çevre Sorunları ve Politikaları, 3. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım: Bursa.

- Brawn J. E. (1995). Kuzey Amerika Düzluklerinde Kızılderililerin sanat Biçimlerinin Kutsal Lisanı, Kutsalın Peşinde, ed. Seyyid Hüseyin Nasr, Katherine O'brien, çev. Süleyman Erol Gündüz, İnsan yay. İstanbul, s. 219-232
- Bramwell, A. (1989). Ecology in the 20th century: A history, London: Yale University Press.
- Bramwell, A. (1994). The fading of the greens: The decline of environmental Politics in the West, New Haven: Yale University Press.
- Bostan, Y. (2015), Seyyid Hüseyin Nasr'da Çevre ve Tabiat, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cangızbay, K. (1989). "Habeas Coccus'tan Habeas Oikos'a veya Ekolojizmin Zorunlu Güzergahı", Türkiye Günlüğü, Sayı: 3, Haziran.
- Capra, F. (1992), Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası (Çev: M. Armağan), İstanbul.
- Coşgun, Melek (2012), Popüler Kültür ve Tüketim Toplumu, Batman University Journal of Life Sciences, C: 1, S:1, ss. 837-850.
- Crutzen, P.J. ve Stoermer, E.F. (2000), "The Anthropocene", Global Change Newsletter ,(41), 17–18.
- Curi, K. (2009). "Meslek Etiklerinde Yeni Bir Boyut: Çevre Etiği" Etik ve Meslek Etikleri (Yayına Hazırlayan: Harun Tepe), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.
- Chittick, W. C., (2012). Seyyid Hüseyin Nasr'ın Temel Düşünceleri, (Çev. Nurullah Koltaş), İnsan Yay. İstanbul.
- Çevre Terimleri Sözlüğü, (2019), Çevre Kuruluşları Dayanışma Derneği, <https://www.cekud.org.tr/tr/cevre-kutuphanesi/cevre-terimleri-sozlugu/> (Erişim Tarihi: 02/09/2019).
- Çüçen, A, Derin Ekoloji, <http://blog.aku.edu.tr/ometin/files/2011/12/derinekoloji.pdf> (Erişim Tarihi: 01.06.2018)
- Dağdemir, Ö. (2015), Çevre Sorunlarına Ekonomik Yaklaşımlar ve Optimal Politika Arayışları, 3. Baskı, Gazi Kitabevi: Ankara.

- Darçın, E. S. ve Güçlü, Y. (2015), Biyolojik Çeşitlilik ve Türkiye’deki Durumu, Mustafa Aydoğdu ve Kudret Gezer (Ed.); Çevre Bilimi, 5. Baskı, Anı Yayıncılık: Ankara, ss. 146-166.
- Durman, M. ve Önder, H. (2015), Doğal Kaynaklar ve Çevre Ekonomisi, Ekin Basım Yayın Dağıtım: Bursa.
- Döner, F.N., Ece, M. Ertör, I., Zeybek, S.O. (2016), Ekolojinin Politikası, Piyasa, Mekan, Gıda, Toplum ve Bilim Dergisi, 138/139.
- Efe, R., Soykan A., Cürebal İ., Sönmez, S.(2015), Türkiye’ de Doğal Ortam Bozulmasına Antroposen Açısından Bakış, http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/sem5_32.pdf (Erişim tarihi:02/06/2018).
- Ertürk, H. (2011). “İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı’nın Kullanımı Bağlamında Çevre Etiği’ nin Önemi” (A. Kadir Çüçen, İnsan Hakları, kitabının içerisinde), MKM Yayıncılık, Bursa.
- Emekli, G. (2006), Coğrafya, Kültür ve Turizm: Kültürel Turizm, Ege Coğrafya Dergisi, C: 15, ss. 51-59.
- Elkins, S. (1990), “Mistik Ekolojik Politika”, çev: Sevdâ Alankuş Kural, Telos Yayınları.
- Ertan, Kıvılcım Akkoyunlu (2014), “Çevre Etiği Üzerine Değerlendirmeler”, Sosyal Çevre Bilimleri, (Ed.: Hakan Reyhan, Ahmet Mutlu, H. Hüseyin Doğan ve Ayşen S. Reyhan), Siyasal Kitabevi, Ankara, s. 95-118.
- Ertan, Kıvılcım Akkoyunlu (2015), Leopoldcü Düşünce Ve Yeryüzü (Toprak) Etiği, memleket Siyaset Yönetim (MSY), Cilt 10, Sayı 23, Ocak, s. 1-20.
- Erol, A.M. (2017), Creating an Ecological Society: Thinking the Ecology with Anarchism, İdealkenti Issue 21, Volume 8, 259-291.
- Feyerabend, P.(2017), Yönteme Karşı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Gökdayı, İ.(1996), Çevrenin Geleceği Yaklaşımlar ve Politikalar, Türkiye Çevre Vakfı Yayınları, Ankara.
- Görmez, K. (2018), Çevre Sorunları, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

- Gül, F. (2013), İnsan- Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S: 14, ss. 17-21.
- Heywood, A. (2013). Siyasi ideolojiler: Bir giriş, (5. bs.). Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnanç, Şeyma Akın, Buğra Kalkan, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Hampson, N. (1991), Aydınlanma Çağı, (Çev. Jale Parla), İstanbul.
- Huxley, A. (1996). Kalıcı Felsefe, (Çev. Latif Boyacı), İnsan yay. İstanbul.
- İmga, O.(2010), Çevre Sorunlarının Çözümüne Yönelik Alternatif Bir Politika Anlayışı, Murray Bookchin ve Sosyal Ekoloji, Alternatif Politika,1(1),75-90.
- Jardins, Joseph R. Des (2006), Çevre Etiği, (Çev.: Ruşen Keleş), İmge Yayınları, Ankara.
- Kahraman, Y. (2016), Modern Epistemolojinin Doğuşu, Tezkire Yayıncılık, İstanbul.
- Kaypak, Ş. (2011), Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre", KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, C: 13, S: 20, ss. 19-33.
- Kalın, İ.(2001), Modern Dünyada Geleneksel İslâm'ın İzini Süren Bir Hakîm: Seyyid Hüseyin Nasr, <https://isahlakidergisi.com/wp-content/uploads/2014/06/sayi03-kalin.pdf> , (Erişim Tarihi: 10.06.2018).
- Karabulut, Y.,(2000), Türkiye Enerji Kaynakları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Karadaş F. (2008), Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Türkiye'de Enerji Sektörü ve Politikaları, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Karol, S.,Suludere, Z., Ayvalı, C., (2010), Biyoloji Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kasay, A.(2019), Çağdaş Türk Düşüncesinde Gelenekselci Ekol'ün (Tradisyonizm) Eleştirisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, N. Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kaya, İ. S.,(2012), Nükleer Enerji Dünyasında Çevre Ve İnsan, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi – Journal of SocialSciences, Cilt /1 Sayı /24, 72-90.
- Keleş, R, Hamamcı, C. (1993), Çevrebilim, İmge Kitabevi, Ankara.
- Keleş, R., Akarsu B., Uluğ E. vd. (1997). İnsan, Çevre ve Toplum, İmge yay. Ankara.
- Keleş, R., Hamamcı, C. ve Çoban, A. (2015), Çevre Politikası, 8. Baskı, İmge Kitabevi: Ankara.
- Kılıç, S (2006), Modern Topluma Ekolojik Bir Yaklaşım, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (12) /2:08-127.
- Kışlalıoğlu, M. ve Berkes, F. (2001). Ekoloji ve Çevre Bilimleri, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kurtar, S.(2018),Çevre ve Teknoloji Felsefesi, Açık Ders Kaynağı, <https://acikders.ankara.edu.tr/course/view.php?id=1559#section-1> (Erişim Tarihi:01/06/2018).
- Kuşat, N. (2013), Yeşil Sürdürülebilirlik İçin Yeşil Ekonomi: Avantaj ve Dezavantajları- Türkiye İncelemesi, Journal of Yasar University, C: 29, S: 8, ss. 48964916.
- Kropotkin, P. (2005). Anarşi felsefesi ideali, (2. bs.). (Işık Ergüden, Çev.). İstanbul: Kaos Yayınları.
- Kropotkin, P. (2003). Anarşizm: Başlangıcı, ideali ve felsefesi, (Elif Günçe, Çev.). İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Leopold, A.(2002), “Thinking Like A Mountain”, Environmental Ethics, Oxford University Press, USA, s. 6-7.
- Maltaş, A. (2015). Ekoloji Ekseninde İnsan-Doğa İlişkisi Ve Özne Sorunu, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 17(29), 1-8.
- Martı, H.(2018), Hadisler Ekseninde Çevre Ahlâkı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

- Myerson, G.(2004), Ekoloji ve Postmodernliğin Sonu, Everest Yayınları, İstanbul.
- Mutlu, A. (2006), Ekolojideki Kaos, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7/2, s.181-199.
- Nasr, S. H. (1988). İnsan ve Tabiat, çev. Nabi Avcı, Yeryüzü yay. İstanbul.
- Nasr, S. H. (1995a). Bir Kutsal Bilim İhtiyacı, (Çev. Şehabeddin Yalçın), İnsan Yay., İstanbul .
- Nasr, S. H. (1995b). Makaleler I, çev. Şehabeddin Yalçın, İnsan yay. İstanbul.
- Nasr, S. H. (1996). Söyleşiler, çev. Efdal Orhan, İnsan yay. İstanbul.
- Nasr, S. H. (1999). Bilgi ve Kutsal, (Çev. Yusuf Yazar), İz Yay., İstanbul.
- Nasr, S. H. (2002a). Tabiat Düzeni ve Din, (Çev. Latif Boyacı), İnsan Yay., İstanbul.
- Nasr, S. H. (2002b). İslam'ın Kalbi, çev. Ahmet Demirhan, Gelenek yay. İstanbul.
- Nasr, S. H. (2008). İslam'da Bilim ve Medeniyet, (Çev. Nabi Avcı, Kasım Turhan, Ahmet Önal), İnsan Yay., İstanbul.
- Nasr, S. H. (2009). Genç Müslüman'a Modern Dünya Rehberi, (Çev. Şahabettin Yalçın), İnsan Yay., İstanbul.
- Nasr, S. H. (2015). İslam ve Modern İnsanın Çıkmazı, (Çev. Ali Ünal), İnsan Yay., İstanbul.
- Oğuz, E. S. (2011), Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı, Edebiyat Fakültesi Dergisi, C: 28, S: 2, ss. 123-139.
- Ozankaya Ö. (1975), Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara.
- Quadir, T. (2013), Traditional Islamic Environmentalism: The Vision of Seyyed Hossein Nasr, University Press of America.
- Ökmen, Mustafa (2010), “Mekân- Ekosistem- Çevre- Ekoloji- Çevrebilim: Kavramsal Tartışma”, Çevre Sorunları Üzerine Güncel Yazılar (Ed: U.Yıldırım), Lisans Yayıncılık, İstanbul, ss.11-43.
- Önder, T.(2003), Ekoloji, Toplum ve Siyaset, Odak Yayınevi, Ankara.

- Özdemir, O. (2016), İlköğretim İkinci Kademedede Çevre Sorunları Tutum Ölçeği Geliştirme: Geçerlik Ve Güvenirlilik Çalışması, N.Erbakan Üniversitesi Eğitim Bil. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Özerkmen, N. (2002), İnsan Merkezli Çevre Anlayışından Doğa Merkezli Çevre Anlayışına, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C: 42, ss. 167-185.
- Özman, K.O. (2017), Antroposen Nedir?, Erişim Adresi: <https://www.dogadergisi.com/antroposen-nedir/>, Erişim Tarihi: 20/5/2019.
- Öztürk, L. (2007), Sürdürülebilir Kalkınma, 1. Baskı, İmaj Yayınları: Ankara
- Özsabuncuoğlu, İ. H. ve Uğur, A.(2005), Doğal Kaynaklar: Ekonomi, Yönetim ve Politika, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Proudhon, P.J. (2018), Mülkiyet Nedir?, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Rakipoğlu, N.(2013), “Varlığın Bilgisi Bilginin Varlığı - René Guénon’un Varlık ve Bilgi Anlayışı”, Sabah Ülkesi Dergisi, S: 36, Köln, s. 52.
- Reyhan, A.S.(2018), Yeni Bir Ekofelsefi Yaklaşım Olarak Murray Bookchin’in Sosyal Ekolojisi, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Ekim, Cilt:6 Sayı: 14 Sayfa: 331-341.
- Saçlı, A. (2009), Uluslararası Çevre Politikaları Çerçevesinde Çevre-Teknoloji İlişkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sanderson, E.W.; Jaiteh, M.; Levy, M.A.; Redford, K.H.; Wannebo, A.V.; Woolmer, G. (2002). “The Human Footprint and the Last of the Wild”, Bioscience, 52 (10), 891-904.
- Schuon,F.(2013), İslâm ve Ezelî Hikmet, (Çev. Şahabeddin Yalçın), İz Yay., İstanbul.
- Simonnet, D. (1993), Çevrecilik, (Çev. M . Selami Şakiroğlu), 2,Baskı, Ankara.
- Şakar, S. (2004-2005), Küresel Çevre 2004 – 2005 Güz Dönemi Ders Notları, Yıldız Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi Çevre Mühendisliği Bölümü, İstanbul.

- Sungur E. (2014). Seyid Hüseyin Nasr'a Göre Gelenek ve Modernlik, Çizgi Yayınları, Konya.
- Tahralı, M.(1988), “Abdülvâhid Yahyâ (René Guénon)”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulvahid-yahya-rene-guenon>, Erişim Tarihi: 08/09/2019.
- Tamkoç G. (1994), Derin Ekolojinin Temel Çizgileri”. “Derin Ekoloji” içinde, Derleyen: Günseli Tamkoç, Ege Yayıncılık, İzmir.
- Tekeli, İ, Ataöv, A. (2017), Sürdürülebilir Toplum ve Yapılı Çevre, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tosun, N. (2009), İmâm-I Rabbânî'ye Göre Vahdet-İ Vücûd Ve Vahdet-İ Şuhûd, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2), sayı: 23, ss. 181-192.
- Turhan E. (2015), İstedığımız Sorudan Başlayabiliyor muyuz?” Küresel Bir Sınav Olarak Antroposen, <http://ekoiiq.com> (Erişim Tarihi6/6/2018).
- Uysal, F. (2011). Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Alternatiflerinin Seçimi İçin Graf Teori ve Matris Yaklaşımı, Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi, Sayı:13, ss.23-40.
- Ulucak, R. ve Erdem, E. (2012), Çevre - İktisat İlişkisi ve Türkiye’de Çevre Politikalarının Etkinliği, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, C: 4, S: 6, ss. 78-98.
- Uşak, M. (2015), Çevre Nedir?, Mustafa Aydoğdu ve Kudret Gezer (Ed.); Çevre Bilimi, 5. Baskı, Anı Yayıncılık: Ankara, ss. 2-9.
- Ünal, S.,Mançuhan, E., Sayar, A. (2001), Çevre Bilgisi ve Eğitimi, Marmara Üniversitesi Yeni Teknolojiler Araştırma Geliştirme Merkezi, İstanbul.
- Ünal, F.,(2010), Toplumsal Ekoloji. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Nisan, Sayı 26. 114-123.
- Ünder, H (1996), Çevre Felsefesi, Doruk Yayıncılık, Ankara.

- Yaylı, H. (2006). Mekanik Düşünceden Ekolojik Düşünceye: Yeni Bir İnsan-Doğa İlişkisi Tasarımının Doğuşu, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 34, s.67-82.
- Yeniçeri, C.(2014), Hz. Peygamber'in Çevreciliği, Spor Etkinlikleri ve Kur'an'da Çevrecilik, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, M. ve Örnek, İ. (2007). Enerjide son seçim: Nükleer enerji, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 32-44.
- Yücel, A. (2017), Derin Ekoloji ve İslam'da İnsan-Doğa İlişkisi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yücel, N. (2009), Ekoloji- Anarşi Ekseninde Bookchin, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, s.75-86.
- Vanek, David. Interview with Murray Bookchin, *Harbinger Vol. 2 No.1*, 2001 <http://www.social-ecology.org/2001/10/harbingervol-2-no-1-%E2%80%94murray-bookchininterview/>, (Erişim Tarihi: 01/07/2019).
- Walter, N. (2002). *About Anarchism*, London: Freedom Publishing.
- Wallerstein, I. (2016). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, Tuncay Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Westfall, R.S.(2004), *Modern Bilimin Oluşumu*, Tübitak Yayınları, Ankara.
- White, D.(2008) *F. Bookchin: A Critical Appraisal*, Pluto Press, London.
- White, L.(1967), *The Roots of Our Ecological Crisis*, *Science, Science, New Series*, Vol. 155, No. 3767, pp. 1203-1207; Erişim Adresi: file:///C:/Users/PC1554/Downloads/HistoricalRoots_of_EcologicalCrisis.pdf(Erişim Tarihi: 01/07/2019).
- Zengin, C.(2015), *Seyyid Hüseyin Nasr'ın Düşüncesinde Modernizm ve Eleştirisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zengin, H.S.(2017) *Eko-Anarşizm İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz: Kropotkin/Bookchin Örneği*, Sayı Issue 21, Cilt Volume 8, 2017-1, 229-258.

ÖZGEÇMİŞ

1990 yılında Konya ili Bozkır ilçesinde doğmuştur. 2012 yılında N. Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Fen Bilgisi Öğretmenliği bölümünden mezun olmuştur. “Nükleer Enerjinin Çevresel Etkilerine yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması” isimli teziyle Biyoloji Eğitimi alanında yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. 2012 yılında N. Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Kütüphanesi tarafından verilen “en çok kitap okuyan öğrenci” ödülünü almıştır.

“İz” adlı hikâyesiyle öykü antolojisinde (28, İz yayıncılık) yer almıştır (2017). Mahalle Mektebi, Lacivert Öykü ve Şiir, Türk Dili, Post Öykü, Hece Öykü dergilerinde eserleriyle yer almıştır. Hoşaf Gençlik Dergisi'nin yayın yönetmenidir. Ulusal/uluslararası bilimsel etkinliklerde sunulmuş bildiri ve makaleleri vardır. Bilim merkezi çalışmaları üzerine ülkemizde ilk eser olma özelliğine sahip “*Her Yönüyle Bilim Merkezi*” isimli kitabın editörlüğünü üstlenmiştir (2017). 22 Aralık 2018 tarihinde düzenlenen “Nükleer Enerji Forumu'nda” etkinlik yürütücüsü olarak görev yapmıştır. Evlidir ve bir kızı vardır. Konya Bilim Merkezi'nde görev yapmaktadır.